

8188949

OSUDY MEMORANDA

1861–1941

VYDALA MATICA SLOVENSKÁ 1941

KONIEC ABSOLUTIZMU. OKTÓBROVÝ DIPLOM.

(Dvadsaťročie 1848—1868 je obdobím pokusov o riešenie národnostnej otázky v Uhorsku a v Rakúsko-Uhorsku. Národnostná otázka uhorská rozširovala sa v národnostnú otázku rakúsko-uhorskú, lepšie rečeno celorakúsku z dvoch príčin. Otázka národnostná sa na jednej strane všakovak splietala a preplietala s otázkou celkového usporiadania ríše po páde predrevolučného absolutizmu, najmä však s otázkou pomeru Uhorska k ríši. Na druhej strane väčšina národov uhorských vidí lepšie zabezpečenie svojho národnostného bytia, svojich národnostných záujmov v usporiadaní celoríšskom než v užšom rámci uhorskom. Tieto snahy uhorských nemaďarských národov podporuje dynastia a viedenská vláda vo svojom zápase proti maďarským snahám o vybudovanie modernej uhorskej štátnosti. Z týchto vzájomných vzťahov vzniká potom neobyčajná složitost národnostnej otázky v Uhorsku. Každý pokus o riešenie vzájomného pomeru rakúsko-uhorského má preto svoju národnostnú stránku. A naopak, každá snaha o riešenie národnostnej otázky v Uhor-

sku dotýka sa ústavného a politického usporiadania ríše vlastne až do vyrovnania rakúsko-uhorského z r. 1867, v ktorom panovník definitívne sa vzdáva snáh po jednotnej rakúskej ríši a nútene sa spriateluje s rakúsko-uhorským dualizmom: dvoma štátmi v ríši, spojenými len osobou panovníkovou a majúcimi len niektoré spoločné veci (zahraničie, vojsko a na ne potrebné financie) a dohodu o základných otázkach hospodárskych (mena, clá atď.).

Dualizmus z r. 1867 je vlastne kompromisom medzi snahami maďarskej revolúcie z r. 1848—49 po úplne nezávislej uhorskej štátnosti, spojenej najviac ak personálnou úniou (spoločnou osobou panovníkovou) s česko-rakúskymi krajinami západnej polovice ríše, a medzi predrevolučným, a najmä porevolučným úsilím vienským o jednotnú ríšu, v rámci ktorej by Uhorsku, zmenšenému o rôzne časti, ustavené ako samostatné politické celky (Sedemhradsko, Chorvátsko-Slavónsko, čiastočne aj Srbská vojvodina, Temešský banát, prípadne aj iné národnostné celky), pripadalo postavenie prostej korunnej provincie podľa vzoru ostatných provincií česko-rakúskych.

Rakúsko-uhorské vyrovnanie s tejto stránky vlastne len doplňuje aprílové zákonodarstvo z r. 1848, v ktorom otázka spoločných vecí rakúsko-uhorských ostala neriešená, ktorá neriešenosť, podporovaná ustanoveniami novej ústavy o osobitnom uhorskom ministrovi vojny, financií a čiastočne i zahraničia, bola potom podkladom radikálnejších snáh maďarských po dobudova-

ní (i revolučnom) osobitnej uhorskej štátnosti i v týchto smeroch.

Kompromis z r. 1867 vyhovuje so stránky vecnej hľadisku rakúskemu, so stránky formálnej robí však ústupky stanovisku maďarskému. Spoločné ministerstvá, potrebné k veľmocenskému postaveniu a zovňajšej jednote ríše, sú tu dané, nie sú to však ministerstvá rakúske, celorišské, ako sa o to snažila Viedeň r. 1848—49 a v rokoch ďalších, ale ministerstvá spoločné rakúsko-uhorské, do istej miery medzištátne (hľadisko toto je tu miernené spoločnou osobou panovníkovou a vzťahmi, plynúcimi z Pragmatickej sankcie), nepodliehajúce ústavnej kontrole ríšskeho snemu rakúskeho, ale spoločnej delegácii snemu viedenského a snemu uhorského. Na spoločné veci má okrem toho značnú ingerenciu aj uhorský ministerský predseda. Vyrovnanie z r. 1867 utvára teda spoločné orgány dvoch inak — predovšetkým ústavne — samostatných krajín.

Rok 1861, do ktorého spadá i dôležitý slovenský národný prejav politický, osemdesiatročnicu ktorého si práve pripomíname, Slovenské memorandum, je vo vývine smerom k dualizmu dôležitým medzníkom. Dôležitým medzníkom je však najmä v histórii riešení národnostnej otázky v Rakúsko-Uhorsku.

Októbrový diplom (20. X. 1860) a Februárový patent (26. II. 1861) trvajú ešte oba na jednote rakúskej ríše, znamenajú však s viacerých stránok i významný odklon od predchádzajúcej politiky Bachovej éry. Namiesto abso-

lutizmu nastupuje ústavnosť, i keď nie úplná. Oproti jednote absolutistickej znamenajú spomenuté štátne akty pokus o zachovanie jednoty ríše na podklade ústavnom.

Medzi dvoma štátnymi aktami je pritom i dôležitý rozdiel bez ohľadu na to, že Februárový patent sa úradne predstavuje ako uskutočnenie Októbrového diplomu. Októbrový diplom je federalistický, Februárový patent centralistický. Októbrový diplom sa chce opierať o živly konzervatívne, predovšetkým o šľachtu, dielom ktorej (spojenectvo maďarských starokonzervatívcov so šľachtou rakúskou, predovšetkým českou) v podstate je. Februárový patent je nesený duchom západného liberalizmu a chce sa opierať o stredný stav meštiansky a intelektualistický. Rozšírením slobôd občianskych a politických chce prijať jednotlivé národy ríše vzdať sa vo väčšej miere svojej provinciálnej samostatnosti, než to žiadal Októbrový diplom. Podľa Októbrového diplomu hlavným nositeľom zákonodarnej právomoci by boli provinciálne snemy, právomoc ústrednej rady by bola len odvodená. Sama ríšska rada by bola len akousi delegáciou, složenou zo zástupcov jednotlivých provinciálnych snemov. Februárový patent naproti tomu zriaďuje pre spoločné veci riadny parlament o dvoch komorách s možnosťou priamych volieb poslancov pre prípad, že by jednotlivé snemy svojich zástupcov nechceli vyslať. Okrem toho pozná i ríšsku radu, v užšom smysle slova, len pre krajiny česko-rakúske. Ak je ústava októbrová pokus o federalizáciu ríše na

podklade dochovaných historicko-politických individualít, je ústava februárová v tomto bode viac-menej návratom k centralistickej ústave marcovej z r. 1849 a pokusom o jej uskutočnenie i v Uhorsku.

V otázke národnostnej znamená nakoniec Októbrový diplom a Februárový patent konečné už víťazstvo jednej z dvoch zásad, ktoré pri pokusoch o jej riešenie zápasily viac-menej živo a húževnate od revolučnej jari 1848. Oproti staršiemu územne-politickému chápaniu národa priebehom druhej štvrti storočia devätnásteho hlásia sa o uplatnenie, ako plody jednotlivých národnostných obrození, národy v neštátnom, predovšetkým kultúrno-etnickom chápaní pojmu. Revolučné roky 1848/49 sú svedkami prvých pokusov o federalizáciu rakúskej ríše na podklade týchto nových národných individualít. Pre toto riešenie sú, pravdaže, predovšetkým národy, ktoré nemaly dovtedy osobitného zriadenia politického a ktoré teraz usilujú oň na tomto novom základe. Podľa ich pomyslov by rakúska ríša mala byť prebudovaná vo federatívny sväzok korunných krajín, vymedzených na podklade predovšetkým etnografickom. Ale idea táto je z jari 1848 veľmi populárna dokonca i v oficiálnej a polooficiálnej tlači viedenskej a s myšlienkou si pohrávajú neskôr chvíľami i viedenské kruhy vládne, ktoré v nej vidia, pravda, predovšetkým vhodný prostriedok na rozdelenie Uhorska a zoslabenie maďarskej nadvlády v ňom. V ústavodarnom parlamente rakúskom z r. 1848/49 zápasia dlhší čas oba

princípy, aby v konečnom návrhu novej ústavy skončili uzavretím kompromisu. Oktrojovaná ústava marcová zachováva v podstate dochované provinciálne rozdelenie staršie, novému princípu povoľuje však predsa, i keď z uvedených už protimadžarských príčin politických, aspoň zriadením Srbskej vojvodiny a Temešského banátu. Podľa tejto ústavy a i podľa ďalšej politiky Uhorsko v užšom smysle slova (bez Chorvátsko-Slavónska, bez Sedmohradska, bez Vojvodiny a Banátu) ostáva i naďalej ako osobitný provinciálny celok. Zásada národnostnej rovnoprávnosti, toľko ráz sľubovaná priebehom revolučných rokov 1848/49 a pojatá i do marcovej ústavy, bola v skutočnom živote uskutočňovaná len vo forme ohľadov na rečové (kulturné i politicko-administratívne) potreby jednotlivých národov, pričom, aspoň zpočiatku, tieto snahy nadväzovaly a pripínaly sa na nižšie samosprávne (stolice) celky. Tak napr. podľa úpravy danej Haynauom, hl. komisárom, v lete 1849 úradnou rečou nižších úradov (záverečne stolíc) má byť reč príslušného kraja. Podobne i v školstve podľa organizačného návrhu Thunovho z r. 1849 vyučovacou rečou v školstve ľudovom má byť reč ľudu a vyučovacou rečou v školstve strednom reč, ktorá okolitému obyvateľstvu vyhovuje najlepšie (v prípade potreby môžu byť i dve reči vyučovacie). Vojenské dištriktné veliteľstvá, neskôr jednotlivé civilné dištrikty (od r. 1850), resp. miestodržiteľské oddelenia (od r. 1853) majú síce zhruba prevahu jednej alebo druhej národnosti (tak

napr. okolie prešporské a košické je prevažne slovenské), vlastného národnostného významu však nemajú.

I zmienené ohľady na národné reči v úradovaní uplatňujú sa onedlho len vo vzťahu zovňajšom (styk s ľudom), kým v takzvanom úradovaní vnútornom a vo vzájomnom styku úradov medzi sebou prevláda čím ďalej, tým viac nemčina. Podobne upadá i ohľad na národné reči v školstve, kde podľa nariadenia z konca r. 1854 vyučovací rečou vo vyšších triedach stredných škôl stáva sa prevažne alebo výlučne nemčina, na vyučovanie ktorej kladú sa zvýšené požiadavky v smysle nového nariadenia Thunovho najmä od r. 1858. (Ďalšie nariadenie z tohože roku, dávajúce vydržovateľom škôl právo určiť si vyučovaciu reč, malo malý význam, keďže úplné ovládanie nemčiny ostáva i naďalej maturitnou požiadavkou.)

Inak riešenie národnostnej a rečovej otázky za éry absolutizmu, i keď nevyhovovalo, pravdaže, vzrastlým nárokom jednotlivých národov, oproti pomerom predrevolučným, snažiacim sa o úplnú maďarizáciu verejného, školského i spoločenského života, znamenalo predsa len značný pokrok. Veľa záležalo i tu na jednotlivcoch a ich odvahe. Tak napr. zásluhou Moysesovou darí sa udržať dvojrečivosť na banskobystričkom gymnáziu až do rokov šesťdesiatych (do počiatku novej maďarizačnej éry, dôsledku to zmien, súvisiacich s Októbrovým diplomom).

Októbrový diplom stavia sa na podklad dochovaných historicko-politických individualít

(územne-politických celkov). V duchu tejto zásady je dokonca zrušená i Srbská vojvodina a znova včlenená do Uhorska. Podobne Temešský banát. Zreteľ na národnostné potreby národov nemaďarských uplatňuje sa preto (podľa jedného z početných reskriptov, sprevádzajúcich diplom) tiež len v ohľade úradnom a školskom. Pri všeobecnej maďarskej reči úradnej sa pripúšťa, aby obce a mestá v cirkevných a školských veciach samy si určily svoju úradnú reč. Každý má ďalej právo užívať v oživených stoličných, mestských a obecných shromaždeniach svoju reč. Zabezpečuje sa každému i právo môcť sa obrátiť na všetky úrady v štáte vo vlastnej reči. Úrady sú povinné podanie vybaviť v tej istej reči. Nariadenia k obciam majú byť vydávané v ich vlastnej úradnej reči.

Tieto zásadné smernice boly, pravda, do istej miery pozmenené už v úprave danej novým hl. županom. Tu nemaďarsky hovoriť sa povoľuje v stoličných výboroch len maďarčiny neznalým. Maďarsky nevediaci úradníci majú byť prepustení. Podobne úprava rečovej otázky v školstve znamenala v podstate novú jeho maďarizáciu, ktorá v niektorých (neštátnych) školách začína čiastočne už v smysle známej nám úľavy z r. 1858.

Obrat, charakterizovaný vydaním Októbrového diplomu, bol dôsledok horšiaceho sa postavenia ríše v zahraničí a vzráhajúcej sa nespokojnosti vo vnútri, predovšetkým, pravda, hroziaceho finančného rozvratu. Váhavá a obojaká politika rakúska vo vojne krymskej má za ná-

sledok, že pri mierových rokovaníach Rakúsko ostáva osihotené a jediný výsledok, ktorý dosahuje, sú rozvrátené financie v dôsledku dlhého trvania neosožnej mobilizácie armády. V rokoch nasledujúcich schopnému ministrovi financií Bruckovi sa síce darí znova priblížiť sa finančnej rovnováhe, ale neúspešná vojna so Sardíniou z r. 1859 ničí opäť všetky nádeje v tomto smere.

Vzrastajúce dane, vzmáhajúca sa tiaživosť absolutistického systému bachovského, dusiaceho čím ďalej, tým viac i najnevinnejšie prejavy politického, ba v značnej miere i národného, kultúrneho a spoločenského života, vyvoláva živšiu a živšiu nespokojnosť najmä v lone maďarského národa bez toho, že by sa systému bolo podarilo získať si aspoň národy, ktoré kedysi po jeho strane bojovaly proti Maďarom. Naopak, nevďačnosť Viedne oproti bývalým spolubojovníkom, javiaca sa najmä v tom, že priateľ i nepriateľ bol podrobený tomu istému režimu a zaobchodeniu, mala za následok vznik určitej novej súdržnosti medzi uhorskými národmi a vzrast uhorských sympatií i u tých, ktorí v rokoch revolučných sledovali politiku odluky od Maďarov. Nemohlo to byť inak pri politike, pri ktorej podľa súčasného duchaplného výroku jedni dostali za odmenu to, čo druhým malo byť trestom.

Vzrastajúca súdržnosť bola so stránky negatívnej napomáhaná i upadaním ústrednej moci viedenskej, dôsledkom to spomenutých už príčin zahranično- i vnútornopolitických. Čím ďa-

lej, tým viac sa totiž ukazovalo, že Viedeň bude sa skôr-neskôr musieť pokonať s Maďarmi po dobrom, čím ostatným nemaďarským národom, najmä však Slovákom, ako najslabším, nastávala potreba myslieť na modus vivendi s Maďarmi v budúcnosti.

O zmene mocenských pomerov nemohlo nič svedčiť lepšie ako skúsenosť s cirkevným patentom pre cirkvi protestantské, vydaným r. 1859 (1. IX.) najmä so zreteľom na Slovákov. Patent, keby bol býval vydaný v čase, keď ho Kuzmány vypracoval, teda r. 1851, so svojimi ustanoveniami, umožňujúcimi cirkevnú organizáciu na podklade národnostnom a tým značné omedzenie maďarizačných smerov v cirkvách, mohol mať i pri veľkých svojich nedostatkoch, z ktorých vari najväčší bol ten, že bol oktrojom, i pre národný význam Slovákov význam ďalekosiahly. Význam mohol mať ešte i r. 1856, keď bol Thunom prepracovane prijatý za východisko riešenia protestantskej otázky v Uhorsku. R. 1859 po vojenských nezdaroch v Taliansku a za všeobecne zhoršenej situácie zahraničnej i domácej pre ríšu musel pôsobiť ako provokácia maďarského a maďarofilského, ako aj cirkevno-autonomného živlu, ako zámienka k nebezpečnej, nekonesijnej, verejnoprávnej agitácii, ktorá sa okolo patentu aj rozvinula v takej miere, že vláda bola nútená o niekoľko mesiacov (15. V. 1860) od jeho ďalšieho uskutočňovania upustiť, ponechajúc na vôľu, aby cirkvi, podľa patentu ešte neorganizované, sa síšly v konventoch a predostrely svoje návrhy na

d'alšiu svoju organizáciu, čo sa rovnalo v podstate uznaniu cirkevnej autonómie. V týchto a nasledujúcich politických pomeroch patentálna superintendencia prešporská pod Kuzmánym nemala pre Slovákov veľkého významu.

Okrem jednotiaceho vplyvu dusivej a strohej atmosféry bachovského absolutizmu a s obavami očakávanej odkázanosti na Maďarov pre sblížovanie nemaďarských národov s uhorským stanoviskom a i samými Maďarmi mala nesporný význam i preorientácia maďarského smýšľania vo veciach národnostných, a to ako u činiteľov domácich, tak i zahraničných. Poučené zhubnými dôsledkami maďarskej nesnášanlivosti národnostnej pre revolúciu 1848/49, maďarské smerodajné kruhy začínajú udierať na snášanlivejšie struny i v tomto smere. Doma (od zahraničných hlasov, najmä preorientácie Kossuthovej tu môžeme odhliadnuť) vedúce myšlienky vyslovujú tu rôzne diela Eötvösove. Podľa neho idea národnostná je jednou z troch vedúcich ideí XIX. storočia, ktorú i štátna politika bude musieť brať v úvahu. Národnostnú otázku chce Eötvös riešiť s použitím nižších samosprávnych celkov. Rovnaké práva, rovnaká sloboda pre všetky triedy a pre všetky národy — je heslom úpravy, poslanej koncom r. 1860 zahraničnými Maďarmi do Uhorska. Podľa Keménya rovnoprávnosť nemaďarských národov musí byť taká, aby, porovnávajúc svoj stav so stavom svojich súkmeňovcov v zahraničí, nemusely preklínať svoj osud, že ich postavil do Uhorska. Myšlienka jednotného národa uhor-

ského, tvoreného súhrnom rovnoprávných národností (Maďari sú tiež jednou z nich), ako aj zásada, že národom nemaďarským bude treba dať všetko, čo je možné bez ohrozenia jednoty a samostatnosti krajiny, začína sa formulovať už teraz. Tak určuje svoj postup k otázke národnostnej v reči dňa 13. V. 1861 k adrese i sám Deák. Pre rozšírenie zásady rovnosti na všetkých obyvateľov vlasti i v ohľade národnostnom je i rezolučná stránka na sneme. Chce dať každému národu na vývin jeho národnosti a užívanie jazyka všetko, čo sa neprotiví integrite krajiny. V tomto smysle sa vyjadruje v otázke národnostnej aj prvá adresa snemu. Chce zabezpečiť záujmy nemaďarských spoluobčanov vo všetkom, čo sa dá uskutočniť bez rozkúskovania krajiny a bez obetovania jej nezávislosti.

Niet pochyby, že zmena maďarského smýšľania v otázke národnostnej, ak odhliadneme od niektorých hlbšie založených vodcovských hlasov, ako boli napr. Eötvös, Deák, Teleki a i., bola v značnej miere len taktikou na získanie nemaďarských národov, predovšetkým však na upokojenie panovníka a vlády, ktorým mala umožniť odpútanie sa od záväzkov a sľubov oproti nemaďarským národom uhorským. Bola však súčasne i odpoveďou, respektíve pokusom o jeho vyvrátenie, namiesto trónnej reči k snemu z r. 1861, ktoré neúplný návrat k uhorskej ústave odôvodňuje práve poukazom na vývin národnostného a ústavného cítenia ostatných nemaďarských národov, pre ktorý bolo im tre-

ba dať času a spôsob na dobrovoľné vyrovnanie. Zneje to ako zaobalené upozornenie na rezervy politiky panovníkovej v prípade maďarskej neústupnosti.

I keď nebola vo všetkom úprimná, zmena maďarského smýšľania nemohla, pravdaže, ostať bez vplyvu na postoj nemaďarských národov v Uhorsku, ktoré, pravda, uskutočnenie národnostnej rovnoprávnosti, ku ktorej sa teraz priznávajú viac-menej úprimne i Maďari, predstavujú si do istej miery inak. Nie je bez zaujímavosti, že pre toto svoje odchylné ponímanie čerpajú oporu práve z Októbrového diplomu, ktorý, ako sme sa to pokúsili ukázať vyššie, znamenal vlastne obetovanie všetkých nádejí na ustavenie sa nehistorických národov v osobitné verejnoprávne celky a osobnosti. Všetky cítia akosi pudovo, že je to posledná príležitosť na pokusy v tomto smere.

Požiadavky srbského národnostného kongresu (z poč. apríla 1861) majú na mysli zabezpečenie národných práv srbských v rámci akejsi obdoby uhorského municipálneho zriadenia, respektíve saskej národnej univerzity, nazývanej tu vojvodinou. Srbská autonómia by obsahovala štatutárne a rozhodovacie právo vo vnútorných veciach (aj kontrolu politických vecí Vojvodiny, vyrubovanie daní a nováčikov), vykonávané teritoriálnym shromaždením. Na spoločnom sneme uhorskom by Srbi boli zastúpení jednak kolektívne osobitnými delegátmi, volenými teritoriálnym shromaždením, jednak svojím patriarchom a biskupmi (v h. tabule). Úradnou rečou

by bola srbština. Zvláštnosťou srbských požiadaviek je, že v tom istom pomere chcú byť (za Sriemsko) i s Chorvátskom.

Sedmohradskí Sasi a Rumuni sú podobne pre zachovanie, respektíve pre zabezpečenie svojej národnej osobnosti i na podklade verejnoprávnom, územne-politickom. Svrne sa spierajú ú-nii s Uhorskom a sú preto do istej miery uspokojení Februárovým patentom, ktorý sa snaží petrifikovať dovtedajší stav.

Nádeje nemaďarských národov ukázaly sa však skoro lichými. Maďarský snem, svolaný na jar 1861 s cieľom zaujatia stanoviska k Októbrovému diplomu a Februárovému patentu, respektíve s cieľom určenia spôsobu, akým Uhorsko má byť zastúpené v spoločnej ríšskej rade, stavia sa od počiatku na odmietavé stanovisko oproti obidvom štátnym aktom a žiada návrat k zákonom z r. 1848. Stavia sa teda na striktné stanovisko legality. Prejavuje len ochotu na revíziu zákonov z r. 1848 ako v smere celeríšskom, tak i národnostnom.

Odmietavé stanovisko oproti obom štátnym aktom zaujímajú i Chorváti, ktorí však zasa neuznávajú ani zákony z r. 1848 a sú ochotní len k osobitnej novej úprave pomeru chorvátsko-maďarského. V podstate asi na podobnej základni, na akú sa postavili Maďari oproti celej ríši (personálna únia a spoločnosť — legislatívna i administratívna — v niektorých veciach). Sabor zákonom vyhlasuje za velezradcu každého, kto by do riešenia pomeru chorvátskeho k Rakúsku na jednej, k Uhorsku na stra-

ne druhej zúčastnil sa na akomkoľvek parlamente mimo Chorvátska.

Stanoviská snemu uhorského a chorvátskeho, ktoré len potvrdzovaly verejnú mienku a náladu, panujúcu v otázke Októbrového diplomu a Februárového patentu v smerodajných kruhoch maďarských a chorvátskych, robily akékoľvek narovnanie medzi panovníkom a Maďarmi, respektíve Chorvátmi na tomto podklade vlastne už vopred beznádejným. Ostávala teda len nádej, že sa podarí pridať panovníka k ďalšej ústupčivosti.

Takáto bola zhruba politická situácia na zvrate rokov 1859/60 a v prvých mesiacoch roku 1861, keď i v Slovákoch dozrievala myšlienka ohlásiť sa v záujme slovenských národných požiadaviek, v záujme ďalšieho zabezpečenia slovenského národa.

Na formuláciu slovenských požiadaviek mala okrem nevyhnutelného ohľadu na dané zmenené pomery a okrem snahy zabezpečiť slovenské záujmy čo najlepšie značný vplyv, pravdaže, i slovenská politická tradícia, ktorá formuláciu jednak uľahčovala tým, že mala naporúdzi rôzne formy riešenia slovenskej národnostnej otázky, ale i sťažovala tým, že nedovoľovala a bez veľkej škody slovenskej národnej prestíže ani dovoliť nemohla prílišnú ústupčivosť od poznávaných národných potrieb a ich raz už nájdenej správnej formulácie.

Vývin slovenského programu politického v Uhorsku je od počiatku (zhruba asi od polovice XVII. storočia) rovnoprávnostný. Zpočiatku, za

nadvlády latinčiny, sú to rovnoprávnostné snahy vrstiev výsadných po rovnakom uplatňovaní sa vo verejnom živote a v iných právach, ktoré sa v druhej polovici, najmä však koncom XVIII. storočia rozširuje, v súhlase s celkovou demokratizačnou vývinovou tendenciou, v požiadavku rovnoprávnostného uplatňovania sa i triedy meštianskej a vzdelaneckej. S počiatkami národného obrodzenia, v súvislosti so snahami o nahradenie diplomatickej latinčiny maďarčinou, pristupujú k tomu snahy po rovnoprávnosti rečovej v živote kultúrnom a najmä školskom. Slovenčina by mala byť na školách pestovaná práve tak ako maďarčina. Uhorský národ podľa týchto predstáv by sa postupne menil z viacrečového národa s náterom latinským na národ viacrečový s náterom diplomatickej maďarčiny. Rozdiel by bol v ohľade kultúrnom a školskom, kde v súhlase s postupujúcimi národnými obrodzeniami by bol na národné reči kladený väčší dôraz.

Maďarské snahy o premenu jednotného územnopolitického národa uhorského s náterom latinským na národ, jednotný i rečove, mení smer slovenského vývinu národnostného, dovtedy v podstate uhorskostredného. Pod vplyvom maďarských snáh maďarizačných, maďarského neuznávania iného ako uhorsko-maďarského národa v krajine a pôsobením romantických nových pochopov o národe a národnosti (miesto územnopolitického viac-menej atomistického a mechanického chápania nastupuje pojem národa v organickom, genetickom a kul-

túrne-etnickom chápaní) i slovenský národný vývin (ako aj vývin ostatných nemaďarských národov uhorských) stáva sa (zatiaľ, pravda, len ideologicky) uhorsko-odstredivým. Pojem národa v novom chápaní stavia sa nad štát, ba proti štátu. Nový pochop národa a národnosti umožňuje i národom nepolitickým, nemavším dovtedy osobitnú územnopolitickú organizáciu, ustaviť sa v osobitné kolektívne jednotky. U Slovákov tento vývin dospieva na rozhraní rokov tridsiatych a štyridsiatych a je dovŕšený zavedením osobitnej spisovnej reči slovenskej. Podľa týchto nových predstáv jednotný národ uhorský mení sa, zatiaľ, pravda, ešte len pomyseľne, na federáciu rovnoprávných národov.

Národné požiadavky tohoto nového národa slovenského ostávajú i naďalej zväčša len rečové a kultúrne. Slováci uznávajú diplomatické postavenie maďarčiny, bránia sa len proti maďarizácii a požadujú voľnosť pestovať svoju reč a vzdelanosť. Zhruba žiadajú slovenčinu v kostoloch a v ľudových školách, slovenčinu ako predmet v školách stredných, prípadne osobitné katedry, ako aj ohľad na slovenčinu v úradoch v styku so stránkami. V súvislosti so slovenským prosbopisom z r. 1842 vyskytujú sa, pravda, len neverejne, plány a požiadavky politicky odvážnejšie, z ktorých najsmelšia je Štúrova koncepcia osobitného Slovenska s osobitným snemom podľa vzoru Chorvátsko-Slavónska. Verejne omeďzujú sa však Slováci len na požiadavky už uvedené. V dôsledku nezdarov s viedenským prosbopisom z r. 1842 začínajú dokonca podria-

d'ovať znova zreteľ národnostný ohľadu štátne-
mu a spokojujú sa zdôrazňovaním osobitných
národných potrieb slovenských, popri ktorých
ostatné politické a občianske požiadavky spa-
dajú zajedno s obdobnými potrebami a požia-
dankami ostatných obyvateľov uhorských.

Je zrejmé, že toto ideologické i praktické
uskromnenie treba pripísať i nepriaznivým po-
merom politickým v Uhorsku. Keď z jari 1848
ukazuje sa nádej na uskutočnenie časových he-
siel slobody, rovnosti a bratstva i v ohľade ná-
rodnostnom, ožívajú i v Slovákoch túžby, do-
vtedy potlačované, a v súhlase s ostatnými ná-
rodmi Uhorska a rakúsko-uhorskej ríše a pod
vplyvom vzráhajúcej sa vtedy slovanskej soli-
darity formulujú i Slováci svoje politické požia-
davky primerane stupňu svojho dosiahnutého
národnostného vývinu.

Z týchto formulácií najvýznamnejšie a i pre
ďalší politický postup slovenský smerodajné
boly svätomikuláškve Žiadosti slovenského ná-
rodu (10. V.), ktoré v podstate uskutoč-
ňujú ideologickú národnostnú federalizáciu U-
horska, vypracovanú Slováckmi od rokov tridsia-
tych. Okrem snemu celokrajinského, skladajú-
ceho sa zo zástupcov rovnoprávnych národov
uhorských, ktorí tam majú právo hovoriť každý
svojou rečou, požadujú Žiadosti pre každý uhor-
ský národ na zastávanie a vybavovanie národ-
ných (ale i celokrajinských, tu, pravda, len for-
mou poradnou) záujmov osobitný snem národ-
ný. Snem národný treba tu chápať doslovne, asi
tak podľa vzoru národného kongresu srbského,

nakoľko Žiadosti osobitného politického, ba ani len administratívneho národného územia nežiadajú a nepredpokladajú (majú len vytýčenie hraníc národopisných s cieľom určenia obvodov jednotlivých národných snemov), spokojujúc sa v tomto smere s určitou nacionalizáciou zriadenia stoličného (pripustenie slovenčiny do stoličných výborov).

Formulácia Žiadostí sleduje v podstate dva ciele: Tým, že dáva slovenskému národnému kolektívu formu i so stránky politickej, chce na jednej strane umožniť Slovákom zotrvanie v historickom celku uhorskom, na druhej strane však zasa účasť v chystanom sväze slovanských národov. I pri svojom slovanskom zameraní sú teda Žiadosti čestne uhorské.

Odmietnutie tohoto slovenského návrhu federatívneho prebudovania Uhorska Maďarmi má za následok, že Slováci v revolučných rokoch 1848/49, využívajúc roztržky medzi Viedňou a Pešťou, robia na ceste k samostatnému politickému ustaveniu slovenského národa krok ďalší. V súhlase so snahami ostatných nemaďarských národov uhorských snažia sa vymôcť ustavenie Slovenska ako osobitnej korunnej krajiny, jeho separáciu od Uhorska a podriadenie viedenskej vláde. Slovensko by malo jednak svoj provinciálny snem pre svoje domáce veci, jednak by bolo zastúpené v ústrednom parlamente celoríšskom vo Viedni.

Tieto snahy, pre uskutočnenie ktorých Slováci neváhali prinášať v rokoch revolučných obete na životoch i majetkoch, končili sa, ako

sme videli, celkovým nezdarom. Ostávaly však i naďalej národným programom. Pod dojmom Októbrového diplomu Hurban sa vracia k nemu znovu vo svojom podaní z 9. februára 1861 k viedenskej vláde. Má, pravda, tolko smyslu pre dané skutočnosti, že takéto riešenie slovenskej otázky pokladá za možné len v prípade novej maďarskej revolúcie, myšlienka ktorej nebola síce úplne nemožná, na ktorú však bola vcelku malá nádej. Na základe Októbrového diplomu, inšpirovaného politickou ideológiou priam protichodnou, podobné požiadavky klásť nebolo možno. Toho si museli byť, a ako z priebehu a najmä výsledku rokovaní vidno, aj boli vedomí aj účastníci národného shromaždenia memorandového.

V súčasnej vodcovskej triede slovenskej (i vplyvom zmieneného už maďarského preorientovania v otázke národnostnej, najmä však prvých prejavov v tejto veci na sneme) prevláda skôr presvedčenie o potrebe slušného narovnania s Maďarmi, ktoré malo aj ináč svojich stúpencov medzi Slovákmi už za revolúcie 1848—49 a i potom. Tejto nálade dáva dokonca výraz i sám Hurban vo svojej známej básni z týchto čias o nerozlučiteľnosti Maďarov a Slovákov, spojených Bohom a spoločnými dejinami.

Bolo teda treba hľadať nejaké nové riešenie, alebo, ako hovorí sám Hurban vo svojom spomenutom memorande, Slováci museli svoj boj začínať znova.

D. Rapant.

MEMORANDUM SLOVENSKEHO NÁRODA Z R. 1861 A JEHO OSUD.

Memorandum slovenského národa, prijaté r. 1861 na pamätnom slovenskom národnom shromaždení v Turčianskom Sv. Martine, vyjadruje a formuluje požiadavky, ktoré nevznikli improvizovaním pod povestnými martinskými lipami. Tieto žiadosti rodily sa postupne, ako rástlo slovenské národné uvedomenie; v rozličných prejavoch vznikajúceho slovenského politického hnutia dostávaly stále určitejšiu formu a prispôbovaly sa novým situáciám, v ktorých predstavitelia slovenského národného života, tlmočníci vôľu svojho národa, vystupovali s politickým programom. Slovenské požiadavky, znova a znova formulované a predkladané na riešenie, nikdy nestaly sa ani predmetom meritórneho uvažovania na miestach, ktoré mali o nich rozhodovať, jednako stávaly sa programom slovenského národného života, ktorý sa domáhal svojich práv a ktorý už v tomto svojom politickom programe mal mravnú oporu. Slovenský národ nevzdával sa tohto svojho programu ani vtedy, keď sám z vlastných síl ho uskutočniť nemohol a keď nebolo fóra, ktoré by sa bolo o jeho reali-

zovanie postaralo. Slovenské žiadosti, smerujúce k dosiahnutiu rovnoprávnosti slovenského národa s ostatnými národmi Uhorska, napriek ustavičnému odmietaniu alebo nevšímavosti zo strany povolaných činiteľov, ostávaly mravným majetkom a vzácnym dedičstvom, ktoré ustupujúci vodcovia slovenského národného života zanechávali ako národný odkaz nastupujúcemu slovenskému pokoleniu vo viere, že raz príde čas, kedy aj o slovenských žiadostiach bude sa musieť uvažovať a rozhodovať. Preto nie to bolo dôležité, či žiadosti slovenského národa dostávaly širokú, či užšiu, presne konkretizovanú, alebo len v zásadách vyjadrenú formuláciu, podstatný význam všetkých slovenských petícií bol predovšetkým v tom, že slovenský národ úmerne k vzrastajúcej sile svojho národného uvedomenia stále jasnejšie a stále dôraznejšie vyjadroval svoju vzrastajúcu túžbu a svoju vôľu po slobodnom národnom živote. Čím viac rástla táto slovenská vôľa, čím viac Slovákov uvedomovalo si túto potrebu vlastného národného života, čím bolestnejšie dotýkaly sa duše slovenského človeka prekážky na ceste k dosiahnutiu národných cieľov, tým viac stávali sme sa národom, ktorý si uvedomoval svoju samobytnosť a svoje národné práva.

Slovenské národné shromaždenie, ktoré sa r. 1861 síšlo v Turčianskom Sv. Martine, aby poznovе vyslovilo slovenské žiadosti, bolo tlmočníkom túžob, ktoré v predchodiacich desaťročiach vyrástly z pôdy slovenského národného uvedomenia, a vyjadrovalo tú istú slovenskú

vôľu, ktorá v revolučných rokoch 1848/49 dostala výraz v ozbrojenom povstaní proti vláde utlačovateľov a ktorá ani za vlády ubíjajúceho absolutizmu nevyhasla v dušiach slovenských národovcov. Dejinný význam martinského shromaždenia je v tom, že v základných požiadavkách Memoranda dalo tejto nezmeniteľnej vôli slovenského národa taký obsah a takú formu, ktoré vo svojej podstate staly sa nezmeniteľným programom slovenského politického boja za národnú slobodu.

Žiadosti slovenského národa, vyslovené už v niekoľkých petíciách a vyjadrené najdôkladnejšie už v mikulášskych Žiadostiach z r. 1848, nebolo treba po vydaní Októbrového diplomu r. 1860 napochytre vymýšľať. Účastníci mikuláskej schôdze, ktorí v slovenskom povstaní stáli na čele slovenského odboja, ešte zväčša žili a i v nasledujúcom desaťročí absolutizmu ostávali verní odkazu, v službách ktorého neváhali nasadzovať svoje životy. Tento odkaz, prehĺbený skúsenosťami a úvahami vedúcich činiteľov slovenského národného života, čakal len na príležitosť, aby sa stal hybnou silou a základom nového slovenského politického hnutia. Keďže politické snahy maďarské po Októbrovom diplome nadväzovaly na osamostatňovacie ciele uhorské z roku 1848, a keďže znova ožil a dostal sa do popredia najpálčivejší problém uhorskej politiky, nevyriešená otázka národnostná, slovenskí národovci pochopili, že nadišiel čas, aby podľa príkladu ostatných nemaďarských národov Uhorska predložili slovenské požiadavky,

uspokojivé riešenie ktorých pokladali nielen v záujme slovenského národa, ale i v záujme budúcnosti uhorského štátu za potrebné a súrne.

S úprimným obdivom prichodí sa nám pokloniť pred rozvážnou dôkladnosťou, s akou vodcovia slovenského národného života pripravovali tento významný politický akt, ktorý mal rozhodnúť o budúcich osudoch Slovákov. Hoci udalosti, ktoré s týmto historickým aktom súvisia, odohraly sa v pomerne veľmi krátkom čase, jednako už ich organizácia a spád svedčí nielen o politickej vyspelosti slovenských dejateľov a ich vyvinutom smysle pre reálne skutočnosti, ale aj o ich hlbokom smysle pre zodpovednosť a ich schopnostiach na veľkorysé podniky historického dosahu, ktorých význam siaha ďaleko za hranice úzkej súčasnosti a zasahuje do vývinu niekoľkých slovenských pokolení. Táto všestrannosť a dôkladnosť organizácie, uvedomelá a precítená zodpovednosť a obdivuhodná veľkorysosť politického podniku z r. 1861 je najlepším dôkazom národnej vyspelosti, mravnej veľkosti a praktickej pohotovosti slovenských dejateľov, ktorí toto prvé slovenské národné shromaždenie plánovali a s rozvahou pripravili a Memorandum slovenského národa ako zrelý plod dlhých úvah osnovali.

*

Keďže v týchto prelomových chvíľach rakúsko-uhorského mocnárstva nemali Slováci nijakého politického fóra, ktoré by bolo povolá-

né usmerňovať a viesť slovenský politický život a riešiť slovenské národné problémy, najpálčivejšou potrebou bolo založenie slovenského politického časopisu, okolo ktorého by sa mohli soskupiť všetci slovenskí národovci, ktorým osud národa nebol ľahostajný. Slovenskí národovci, ktorí hneď po vydaní Októbrového diplomu, ešte na konci r. 1860, začali uvažovať o politickom vystúpení slovenského národa, po uvážení všetkých okolností napriek všetkým ťažkostiam rozhodli sa na tento prvý krok a na niekoľkých poradách pripravili všetko, aby slovenský politický orgán mohol čím skôr vyjsť. Do marca 1861 podarilo sa im odstrániť všetky prekážky, složiť vysokú kauciu a sobrať toľko finančných prostriedkov na zaistenie časopisu, že 19. marca 1861 mohlo vyjsť prvé číslo Pešťbudínskych vedomostí. Obetavosť slovenských národovcov, medzi ktorými štedrosťou na národné ciele príkladom predchádzalo najmä katolícke duchovenstvo, dostaly Pešťbudínske vedomosti taký základ, že mohly bez väčších hmotných ťažkostí plniť svoje poslanie. Redakcia Pb. vedomostí, vedená rozhladeným a skúseným Jánom Franciscim, stala sa akýmsi slovenským politickým klubom, v ktorom v svornej jednote schádzali a radili sa všetci slovenskí národovci, ktorí chceli mať účasť na slovenskom národnom živote. Bez preháňania možno tvrdiť, že ani jeden slovenský časopis nebol uznávaný za takého oprávneného a verného tlmočníka slovenskej vôle a slovenských politických snažení, ako práve Pešťbu-

dínske vedomosti, ktoré od svojho prvého čísla vedely svoj novinársky program spojiť s programom slovenského politického hnutia. Pešťbudínske vedomosti, na stĺpcoch ktorých vychodily úvahy všetkých slovenských publicistov, staly sa nielen verejnou tribúnou slovenského života, nielen mocným spojivom slovenských národovcov, ktorí často nemohli mať nijakých iných vzájomných stykov, ale i vážnou autoritou v otázkach slovenského národného života.

Časopis takéhoto významu hneď od svojho vzniku začal pretriasať a formulovať slovenské národné požiadavky, nastolené Jánom Franciscim, Jánom Moravčíkom, Štefanom Markom Daxnerom, Jánom Palárikom a Dr. Jánom Malým. Obsahová dôkladnosť a formálna vyvretosť politických úvah v prvých číslach Pešťbudínskych vedomostí nasvedčuje tomu, že tieto príspevky vznikly vlastne ešte pred vznikom a vyjdením Pešťbudínskych vedomostí, čiže Pb. vedomosti ako orgán slovenského politického hnutia začaly vychodiť vlastne až potom, keď tento časopis bol nielen so stránky finančnej zaistený, ale keď mal už hotový program, ktorému mal slúžiť, a keď bol zásobený príspevkami, ktoré potom uverejňoval. Keďže Daxnerov návrh Memoranda, ako ho potom prečítal na slovenskom národnom shromaždení v Turčianskom Sv. Martine, bol v celej osnove hotový a napísaný už v marci 1861, politické články publikované v prvých číslach Pešťbudínskych vedomostí neboly prípravou na Memorandum, ale výkladom a popularizovaním jed-

notlivých jeho statí, čiže mali pripravovať pôdu, aby sa už formulované žiadosti slovenského národa mohly v náležitej forme a s primeraným dôrazom vyhlásiť ako „slovo dôstojnosti národa dôstojné“.

Všetko to svedčí, že organizátori nového slovenského politického pohybu, poučení skúsenosťami minulých rokov a osudmi predošlých slovenských politických akcií, postupovali v každom ohľade premyslene, aby úspech svojho podnikania i dôkladnosťou príprav zabezpečili.

Slovenskí politikovia, ktorí s múdrou rozvahou pripravovali slovenskú verejnosť na budúce udalosti, veľmi dobre si uvedomovali, že slovenské žiadosti len vtedy budú mať náležitú váhu, ak sa za ne postaví a ak ich vysloví národ, reprezentovaný takým orgánom, ktorý bude oprávnený v mene celého národa hovoriť. Takýmto orgánom nemohol byť ani časopis ani skupina vynikajúcich národovcov, vedených v sozname nespoľahlivých buričov, ale fórum, o oprávnenosti ktorého v zastupovaní vôle celého slovenského národa nik nemôže pochybovať, čiže slovenské národné shromaždenie. Postup iných nemaďarských národov Uhorska, najmä Srbov a Rumunov, bol pri voľbe postupu, taktiky a prostriedkov slovenského politického pohybu dobrým príkladom. Ak uvážime, že od vyjdenia prvého čísla Pešťbudínskych vedomostí (19. marca) do zasadnutia martinského meštianstva, ktoré 9. mája sa usnieslo

svolať slovenských národovcov na shromaždenie, a do uskutočnenia tohto shromaždenia 6. a 7. júna, uplynuly dva mesiace, musíme predpokladať, že vodcovia slovenského politického pohybu mali pripravený nielen program, vyjadrujúci súhrn slovenských žiadostí, ale že si vopred premysleli a určili aj postup, ako tento program uskutočňovať. Tak si vysvetlíme napokon i pevnosť, istotu a pohotovosť, s akou osnovateľ Memoranda Št. Marko Daxner, pripravený na všetky možné námietky proti svojej formulácii slovenských žiadostí, na martinskom shromaždení umlčoval protivníkov svojej formulácie slovenských požiadaviek z radov statočných ale neskúsených a zdržanlivých slovenských národovcov i z radov prítomných zástupcov šľachty. Slovenské národné shromaždenie bolo teda takým podnikom, ktorý si jeho iniciátori dobre uvážili a pomocou Pešťbudínskych vedomostí a cestou súkromných stykov dôkladne pripravili.

Autorom myšlienky slovenského národného shromaždenia bol autor Memoranda, ktorý vedel najsť spôsob, aby sa táto myšlienka v primeranej forme uskutočnila. Svolanie prvého slovenského národného shromaždenia do Turčianskeho Sv. Martina nebolo zásluhou tohto inak národne uvedomelého slovenského mestečka, tým menej pravda možno iniciatívu tohto podujatia pripísať martinskému mešťanovi Ondrejovi Švehlovi, ktorý s týmto návrhom na zasadnutí mestského zastupiteľstva vystúpil. Nehynúca zásluha Turčianskeho Sv. Martina je

v tom, že toto mesto myšlienku Št. Marka Daxnera pochopilo, že malo odvahu uskutočniť ju a že sa o jej realizovanie všetkými prostriedkami postaralo. Možno právom pochybovať, či by sa bolo slovenské národné shromaždenie stalo skutkom, keby nie porozumenie a ochota národne uvedomelého martinského meštianstva.

Aby žiadosti slovenského národa, ktoré mali byť predmetom rokovania na martinskom shromaždení, nebolo možné posudzovať ako súkromný elaborát jednotlivca, Št. Marko Daxner postaral sa o to, aby si tieto žiadosti osvojilo predovšetkým jeho rodné mesto Tisovec, ktoré na svojom zasadnutí 3. júna sa usnieslo, že tieto žiadosti vyslovuje a poverilo Štefana Marka Daxnera, aby ich v jeho mene slovenskému národnému shromaždeniu tlmočil.

Aby slovenské národné shromaždenie v Turčianskom Sv. Martine nemalo iba charakter ľudovej manifestácie bez práva rozhodovania, bolo potrebné, aby účastníci shromaždenia zastupovali svoje obce, ktoré im na tento cieľ vydajú osobitné poverovacie listiny. Obce, ktoré do Martina nemohly vyslať svojich zástupcov, mali aspoň písomne poslať svoje návrhy a žiadosti podľa pokynov, publikovaných v Pešťbudínskych vedomostiach, aby aspoň týmto spôsobom zúčastnily sa na tomto dôležitom politickom akte. Uvedomelí slovenskí národovci vykonali všetko, aby sa táto akcia skončila s náležitým úspechom. Nie div, že tieto prípravy začaly budiť pozornosť ostrážitých úradov, ktoré

sa aj v tomto prípade uchýľovali k osvedčeným spôsobom represálií a rozličnými vyhrážkami usilovali sa znemožniť účasť na martinskom shromaždení.

Takto pripravené slovenské národné shromaždenie, povolané do Turčianskeho Sv. Martina výzvou martinského meštianstva, publikovanou v 18. čísle Pešťbudínskych vedomostí 17. mája 1861, stalo sa druhým významným krokom slovenského politického hnutia.

O dôkladnosti príprav na prvé slovenské národné shromaždenie svedčí aj organizácia technickej stránky shromaždenia a rozvrh samého rokovania. V Turčianskom Sv. Martine už v predvečer národného shromaždenia poschodili sa vedúci činitelia slovenského národného života. Po dlhej prestávke stretli sa tu slovenskí národovci, ktorí sa posledný raz videli v šikoch dobrovoľníkov pod zástavami slovenského povstania r. 1848/49, alebo vo väzení a pod šibenicou. Z mladých revolucionárov, ktorí v zápale národného nadšenia neváhali chopiť sa zbrane, vyrástli rozvážni mužovia, ktorých národný charakter zmocnel v životných skúškach. Sišli sa tu literárne a publicisticky pracujúci slovenskí národovci, ktorí sa osobne často ani nepoznali, za to tým úprimnejšie pozdravovali sa v Turčianskom Sv. Martine na prahu veľkého dňa. Vo veľkom počte prišli národne uvedomelí kňazi obidvoch cirkví, ktorí vedeli svoje kňazské povolanie spojovať s oddanou službou svojmu národu a chceli i svoje pomazané ruky priložiť na národné dielo. Vo sviatočnej nálade veľkého ná-

rodného aktu nebolo miesta pre nedôveru, lebo vrelý pocit národného bratstva rovnako prenikal všetkých. Reprezentanti staršieho slovenského pokolenia pozdravovali sa tu so zástupcami mladšej slovenskej inteligencie, ktorá bola hotová nasledovať príklad svojich otcov. Schádzali sa zástupcovia jednotlivých slovenských obcí, ktorí s poverovacou listinou v ruke uvedomovali si vážnosť svojej úlohy. Boly to chvíle mocného radostného vzrušenia, akých nebolo doteraz v slovenskom národnom živote. Každý cítil, že v Turčianskom Sv. Martine odohráva sa udalosť, ktorá zanechá trvalú stopu v dejinách slovenského národa.

Na druhý deň 6. júna prichodily zástupy slovenského ľudu, ktoré chcely byť svedkami a aspoň trpnými účastníkmi prvého slovenského národného shromaždenia. Ulice skromného a tichého mestečka ožily nielen veľkým počtom hostí zo všetkých krajov Slovenska, ale i povznesenou atmosférou, ktorá sa zmocnila prítomných. Po dlhých storočiach po prvý raz sišiel sa na jednom mieste niekoľkotisícový zástup uvedomelých Slovákov, inteligencie i prostého ľudu, aby v týchto prelomových časoch rozhodol o ceste svojho budúceho národného vývinu. Účastníci martinského shromaždenia cítili, že chvíle, ktoré tu prežívajú, sú začiatkom organizovaného národného hnutia a prvým krokom na ceste systematického politického boja v duchu programu, ktorý sa na tomto shromaždení ako národné vierovyznanie vyhlási. Slávnostné služby božie, odbavené v obi-

dvoch kostoloch, byly dôstojnou uvertúrou k rokovaniam, ktoré sa začaly na priestranstve pred evanjelickým kostolom a potom pre dážd' pokračovaly v kostole.

Shromaždenie otvoril martinský richtár Andrej Košša. Predsedom shromaždenia stal sa osvedčený organizátor politického hnutia a redaktor Pešťbudínskych vedomostí Ján Francisci, ktorý i svojou národnou minulosťou, i svojou rytierskou povahou i svojím postavením a bohatými skúsenosťami bol na takúto zodpovednú úlohu priamo predurčený. Pretože slovenské národné shromaždenie v Turčianskom Sv. Martine malo mať povahu národného snemu, ktorý je oprávnený v mene slovenského národa rokovať a usnášať sa, hneď na začiatku rokovania vyvolilo si šiestich zapisovateľov a i formálne vyhlásilo sa za „*Národné slovenské shromaždenie v Turčianskom Sv. Martine*“. Zástupcovia slovenských obcí odovzdali predsedovi shromaždenia svoje poverovacie listiny, zapísali svoje mená do prezenčných hárkov a tí, ktorí chceli na shromaždení hovoriť, dali sa zaznačiť do soznamu rečníkov.

Po vybavení týchto formalít, súvisiacich s parlamentnou povahou shromaždenia, ako prvý rečník vystúpil zástupca mesta Tisovca Št. M. Daxner, ktorý v úvode svojej vecne založenej reči zdôraznil ideu rovnoprávnosti, ktorá „*zajasala sa na obzore národov európskych*“ a potom v súvislosti s národnou rovnoprávnosťou objasnil podstatu národnosti takto: „*Národnosť je seba-povedomý život národa ako osoby člo-*

večenstva; ona nie menej je právom naším, ako právo života s nami zrodila sa. Nikto nemôže nám ju dať, nikto nemôže byť oprávneným nám ju odobrať.“ Po tomto úvode prečítal svoj elaborát slovenských národných žiadostí, ako ich poznáme pod menom Memoranda. Z povahy veci vyplýva, že Št. M. Daxner položil dôraz na dve požiadavky, ktoré v Memorande veľmi dôkladne odôvodnil a ktoré pokladal za prameň všetkých ostatných práv slovenského národa. Predovšetkým položil požiadavku, aby bola zákonom uznaná individualita slovenského národa ako nositeľa národných práv, a aby sa vymedzil osobitný hornouhorský slovenský dištrikt podľa etnografických hraníc. V pôvodnom koncepte Memoranda z marca 1861 uvádza sa pri požiadavke slovenského dištriktu i „*hlavné a sústredné mesto*“ tohto slovenského územia, a to Banská Bystrica. Prečo túto zmienku o hlavnom meste Daxner z osnovy vynechal, nevieme, ale môžeme sa domnievať, že túto vec pokladal za podrobnosť, ktorú možno riešiť v súvislosti s otázkou administratívnej organizácie slovenského dištriktu, ako ju poznáme z osobitného elaborátu, predloženého neskôršie biskupom Moysesom cisárovi. Okrem týchto dvoch základných požiadaviek zdôraznil Daxner v Memorande predovšetkým práva slovenčiny ako úradnej reči a objasnil otázku diplomatickej reči uhorskej a jej pomer k slovenčine. Vývody Daxnerove, žiadajúce okrem toho zrušenie všetkých zákonov, ktoré boli v rozpore s myšlienkou národnej rovnoprávnosti, našly

v slovenskom národnom shromaždení živý súhlas. Daxner už v Memorande pamätal na rozličné možné námietky proti týmto požiadavkám a usiloval sa ich oslabiť alebo vyvrátiť.

Po Daxnerovej reči, ktorá pôsobila na účastníkov shromaždenia hlbokým dojmom, začala sa rozprava. Nakoľko išlo o uznanie individuality slovenského národa, proti Memorandu nebolo nijakých námietok. Ale druhá základná požiadavka, zdôrazňujúca vymedzenie presne ohraničeného slovenského dištriktu, vyvolala v shromaždení zaujímavú kontraverziu. Prví rečníci (Ján Moravčík a Štefan Hyroš) nepúšťali sa do rozboru Daxnerom vyslovených požiadaviek a vyslovili s nimi svoj súhlas. Ale nasledujúci rečníci veľmi obsírne dokazovali, že požiadavka osobitného slovenského dištriktu, ako ju nastolil Daxner, nie je zrelá. Tak Ján Nemessányi v dlhej reči usiloval sa oslabiť Daxnerove vývody poukazom na to, že otázka osobitného dištriktu narazí na odpor Maďarov, ktorí budú v tejto požiadavke vidieť úmysel deliť Uhorsko, na nesúhlas zemianstva, ktoré vo svojom uhorskom vlastenectve nepripustí takéto porušenie jednoty uhorského štátu, na nepochopenie samých Slovákov, ktorí takúto snahu odmietnu. Nemessányi nezabudol pripomenúť ani dolnozemských Slovákov, ktorí by ostali za hranicami slovenského dištriktu bez možnosti národného života. Napokon vyslovil Nemessányi obavu, že táto otázka môže vyvolať v Uhorsku nové vzplanutie národnostných sporov, bude dôvodom k zvýšenému tlaku na Slovákov

a bude mať za následok, že Slováci budú znova hľadať cestu do Viedne. Nálada, akú vyvolala reč Nemessányiho, svedčila, že tieto dôvody proti dištriktu účastníkov shromaždenia nepresvedčovali, ba vyvolávaly častý odpor. Proti požiadavke slovenského dištriktu hovoril veľmi obširne i Ludovít Dohnány, ktorý proti Daxnerovej koncepcii slovenských žiadostí predložil vlastný elaborát a zdôraznil potrebu vyslovenia dôvery uhorskému snemu. Nezávažné, viac citovej ako vecnej povahy, námietky proti vymedzeniu slovenského dištriktu vyslovil i Štefan Závodník. V rade iných odporcov dištriktu ozval sa i Ján Palárik, ktorý celkove súhlasil s Nemessányim a Dohnánym a vyjadril obavu, že ohraničenie slovenského etnického územia bude narušovať celistvosť Uhorska a že sám slovenský ľud nebude s požiadavkou dištriktu súhlasiť. A — ako zdôrazňoval Palárik — ide práve o to, aby ľud nedezavoval svojich vodcov. Je pochopiteľné, že proti požiadavke osobitného slovenského dištriktu so všetkou rozhodnosťou stavali sa i prítomní reprezentanti šľachty, ktorí boli ochotní súhlasiť i so sprostredkujúcimi návrhmi, len aby jasne formulovanú a dôkladne odôvodnenú koncepciu dištriktu slovenské národné shromaždenie zamietlo. Ale vtedy, keď diskusia o tejto otázke dostávala sa do nevyjasneného štádia, ozval sa Jozef Miloslav Hurban, ktorý v strhujúcej reči uviedol na pravú mieru vývody predošlých rečníkov, zdôrazňujúcich ducha uhorského vlastenectva, dotkol sa všetkých bolestí slovenského

národa, krivdeného a ubíjaného maďarizačnými zákonmi, objasnil svoje mužné stanovisko k uhorskej šľachte slovenského pôvodu a so všetkou rozhodnosťou postavil sa za Daxnerovu formuláciu slovenského dištriktu. Hurbanove slová „*My chceme vedieť, ktorý kúsok zeme na širom svete je slovenský kúsok zeme!*“, vyjadrujúce smysel vymedzenia slovenského územia, našly v celom shromaždení búrlivú ozvenu, ktorá ukazovala, aké je stanovisko veľkej väčšiny účastníkov. Št. M. Daxner stál pevne na svojom pôvodnom stanovisku a vedel tejto svojej dôslednosti dať náležitý výraz v odpovediach na niektoré námietky rečníkov. Celou váhou svojej autority bránil Daxnerovo stanovisko i predseda shromaždenia Ján Francisci.

Výsledok obširnej kontroverzie, ktorá i pri všetkej rozhodnosti nesúhlasných stanovísk mala veľmi vysokú úroveň, bol, že shromaždenie veľkou väčšinou (ako to musel konštatovať i zástupca šľachty) vyslovilo sa za Daxnerov návrh hornouhorského slovenského dištriktu, ale súčasne na návrh Viliama Pauliny-Tótha vyvolilo si osobitný z 24 členov pozostávajúci výbor, ktorý pod predsedníctvom Jána Francisciho mal nájsť takú formuláciu, aby sa výraz „dištrikt“ nahradil „*miernym, celistvosť krajiny v pochybnosť neuvádzajúcim*“ slovom. Medziitým jeden z najväznejších odporcov dištriktu, Ján Nemessányi, svoj návrh odvolal.

Iné požiadavky, vyslovené v Daxnerovej osnove Memoranda, prijalo slovenské národné shromaždenie 7. júna bez väčších ťažkostí, so súhla-

som, ale s častými poznámkami, doplnkami a námietkami so strany prítomných aristokratov. Révay, Justh a Szentiványi zasahovali do rokovania veľmi často a treba uznať, že vedeli hovoriť s diplomatickou rutinovanosťou, mali politické skúsenosti, poznali zákony a boli pohotovými debatérmi. Čo sa týka ich pomeru k slovenským národným veciam, treba konštatovať, že i keby sa daly niektoré ich výroky, odznelé na martinskom shromaždení, samy osebe interpretovať ako ich otvorené priznanie sa k slovenskému národu, jednako ich celkový postoj k slovenským žiadostiam nebol taký jednoznačný a bezvýhradný. Všetci rečníci hovorili na martinskom národnom shromaždení v duchu jednoty spoločnej uhorskej vlasti, všetci rovnako odmietali upodozrievanie z úmyslov deliť územie uhorského štátu, jednako prítomní zástupcovia šľachty vo svojich prejavoch kládli väčší dôraz na záujmy Uhorska ako na záujmy slovenského národa, ba z pozorného sledovania ich úlohy na martinskom shromaždení možno mať dojem, že slovenské národné záujmy boli im dosť vzdialené, ako sa ostatne hneď po shromaždení jasne ukázalo, keď pod rozličnými zámienkami vyhli sa možnosti dokázať, že im na slovenskom národnom živote záleží. Zdá sa, že neboli ďaleko od pravdy tí slovenskí národovci, ktorí už v Turčianskom Sv. Martine nedôverovali šľachte, nechceli sa spoliehať na jej neurčitý vzťah k slovenskému národu a mali aj o jej prítomnosti na slovenskom národnom shromaždení svoju mien-

ku. V každom prípade bude treba úlohu šľachty na martinskom shromaždení podrobiť dôkladnej revízií, aby sme sa zbavili bezpodstatnej tradície o slovenskom smýšľaní týchto reprezentantov aristokracie.

Na druhý deň (7. júna) znova sa ujal slova Št. Marko Daxner, aby prečítal osobitným výborom schválenú osnovu Memoranda, ktorá sa od pôvodného textu líšila v bezpodstatných štýlárnych podrobnostiach, čo je dôkazom, že Daxnerova formulácia bola taká premyslená a pevná, že ťažko bolo na nej niečo meniť. V tomto druhom čítaní objavily sa predovšetkým dve zmeny, žiadané na predošlom rokovaní. Keďže v súvislosti s návrhom Ľudovíta Dohnányho žiadalo sa vyslovenie dôvery uhorskému snemu, Daxner vyhovel tejto žiadosti v tom smysle, že do svojho pôvodného textu vsunul vetu, v ktorej sa spomína „skutočná dôvera“ uhorskému snemu. Na túto formu vyslovenia dôvery odvolával sa Daxner i potom, keď sa táto otázka zásluhou Martina Szentiványiho znova dostala na pretras, a pokladal ju za dostačujúcu. Označenie hornouhorskeho slovenskeho *dištriktu* nahradil výrazom hornouhorskeho slovenskeho *okolía*. Túto zmenu prijalo slovenské národné shromaždenie so všeobecným súhlasom a viac o tejto otázke ani nerokovalo. Aj k iným požiadavkám, vysloveným v Memorande, boli len ojedinelé, často bezpodstatné poznámky a doplnky. Živšiu diskusiu vyvolal návrh J. M. Hurbana, ktorý žiadal, aby Slováci boli pri tabule veľmožov zastúpení dvoma slovenskými

reprezentantmi. Rokovanie o tejto otázke malo potom vplyv i na zmenu štylizácie príslušnej stati Daxnerovej osnovy. Neobyčajný rozruch vyvolal iný návrh Hurbanov, podaný v súvislosti s tou čiastkou Memoranda, v ktorej sa hovorí o solidárnosti všetkých uhorských národov. Hurbanov návrh bol v štylizácii ostrejší a zdôrazňoval výslovne solidárnosť nemaďarských národov, utlačovaných Maďarmi. Ale najväčšiu pozornosť a mocný dojem vzbudil najmä dodatok k tomu návrhu, v ktorom Hurban vyslovil požiadavku takého zákona, ktorý by Slovákom umožnil v masách vystahovať sa z Uhorska, ak by politika utlačovania ani v budúcnosti neprestala. Tento dodatok a najmä jeho odôvodnenie vyvolalo v slovenskom národnom shromaždení silné vrušenie. Pravda, šľachta postavila sa proti nemu a pokladala ho za nemiestny a netaktický. Ale postavil sa proti nemu i sám Št. M. Daxner s takýmto odôvodnením: *„Čo? Národ náš mal by vystahovať sa! Mal by zanechať sväté dedičstvo svoje! Zem tú, na ktorej predkovia jeho krv svoju za národnú samostatnosť svoju cedili! Zem tú, ktorú oni vlastou svojou nazývali skôr ešte, ako by jeden Maďar na pôdu európskú bol kročil! . . . On by mal k vôli potlačovateľom svojim opúšťať zem otcov svojich, na ktorej právo jeho národnosti najstaršie a tým svätejšie je, že sa na újme žiadneho iného národa nezakladá! Nie! Potlačovateľovi k vôli od svätého práva upustiť bola by slabosť, ktorej nemáme sa čo báť do vtedy, kým svornosť dovedna viaže nás! Biť sa*

budem s potlačovateľom mojím, ale neopustím dobrovoľne ani piadľ z dedičstva otcov mojich, zo svätého práva národa svojho!“ Pravda, takýto mužný hlas národného sebavedomia prijal shromaždenie, vzrušené pred chvíľou Hurbanovým návrhom, s výbuchom súhlasu. A keď Št. M. Daxner, narážajúc na svoju účasť v slovenskom povstaní r. 1848/49, sa osvedčil, že *„ako mužovia nezostaneme nazad za ctnosťami oných mladých šuhajov, ktorí teraz dvanásť rokov i na popravišti, i na poli bitvy krv i život za sväté právo národa v obeť prinášať vedeli“*, — uspokojil sa i Hurban a vyhlásil, že keď *„zostáva ešte nádej, že ešte umom alebo päšťou obrániť sa možno, alebo naostatok lepšie zahynúť v čestnom boji“*, svoj návrh na vydanie zákona o povolení hromadného vystaňovania sa Slovákov z Uhorska odvolal.

Pravda, takéto reči veľmi dráždily prítomných zástupcov šľachty, ktorých nemilo sa dotkol i návrh Michala Chrástka, (doplnený návrhom Ludovíta Turzu-Nosického), ktorý žiadal, aby uhorský snem vydal zákon na ochranu slovenskej národnej cti, podľa ktorého za zradcu vlasti bol by vyhlásený a podľa toho potrestaný každý, kto by sa práv národnosti urážlivo dotýkal. Do veľmi neprijemnej situácie priviedol šľachticov Július Plošic, ktorý na shromaždení odhalil mrzký postup úradov vo Zvolenskej stolici proti chystanému martinskému shromaždeniu a chcel prečítať obežník lupčianskeho slúžneho Karola Radvánszkeho, vydaný proti „panslávom“.

Vecná a zaujímavá diskusia vysokej úrovne vyvinula sa potom pri otázke predsedu po skončení debaty o obsahovej stránke slovenských žiadostí, totiž *v akej forme* má sa obsah týchto Daxnerom spracovaných a shromaždením prijatých žiadostí podať, *komu a akým spôsobom*. Daxner ako autor osnovy žiadostí navrhol a odôvodnil, že usnesenia slovenského národného shromaždenia musia sa z dôvodov rázu právneho i praktického podať vo forme Memoranda a to len uhorskému snemu, aby sa aj v tomto ohľade zachoval dôsledný ústavný postup. Nakoľko išlo o samu formu žiadostí, proti Memorandu neozvaly sa nijaké námietky, ale pri otázke, komu sa má toto Memorandum slovenského národa predložiť, rozvinula sa živá výmena náhľadov. Podobne ako pri rokovaní o dištrikte, shromaždenie sa rozdelilo na dve strany. Niektorí rečníci (J. Slota, J. Seberini, Št. Hyroš, ba i J. M. Hurban) navrhovali, aby sa Memorandum odovzdalo okrem uhorského snemu aj kráľovi. Proti vyslanstvu do Viedne postavil sa Samuel Novák a najmä Ján Palárik, ktorý vystríhal pred Viedňou nielen poukázom na jej zachovanie sa voči Slovákom po revolúcii, ale i z obavy, že takýto krok vzbudí nedôveru Maďarov a znemožní ich dorozumenie so Slovákami. Podobné stanovisko v tejto otázke zaujal aj Jonáš Záborský. Boly i sprostredkujúce návrhy, najmä návrh Pavla Mudroňa, ktorý radil, aby osobitný slovenský výbor zúčastnil sa na korunovačných slávnostiach a *„hneď po tomto akte posvätnom naše Memo-*

randum Jeho Veličenstvu s poddanskou poklonou podal by.“ Napokon jednako znova zvíťazilo stanovisko Daxnerovo, s ktorým v tomto prípade súhlasila aj šľachta.

Keď sa aj táto otázka vyriešila, slovenské národné shromaždenie sa usnieslo, aby Memorandum slovenského národa v slovenskom origináli i v overenom maďarskom preklade osobitné vyslanstvo, pozostávajúce z vynikajúcich reprezentantov slovenského národného života, odovzdalo predsedovi uhorského snemu. Členmi tohto vyslanstva mali byť i všetci zástupcovia aristokracie, ktorí sa na shromaždení zúčastnili. Na návrh Viliama Pauliny-Tótha zvolil sa Stály národný výbor, ktorý pod predsedníctvom Jána Francisciho mal byť výkonným orgánom slovenského národného shromaždenia a mal sa postarať o náležité realizovanie všetkých martinských usnesení.

Pravda, Memorandum slovenského národa bolo najvýznamnejším plodom dvojdenného rokovania slovenského národného shromaždenia a jeho predloženie uhorskému snemu stalo sa najdôležitejšou a najsúrnejšou úlohou Stáleho národného výboru. Ale martinské shromaždenie sa týmto aktom neskončilo a zanechalo Stálemu národnému výboru aj iné dôležité úlohy. Je novým dôkazom dôkladnosti prác tohto shromaždenia a neobyčajnej starostlivosti jeho popredných účastníkov o pálčivé potreby slovenského národného života, že po vyčerpaní memorandumového programu prišly na pretras aj iné otázky. Shromaždenie osvojilo si Hurbanov ná-

vrh, aby sa poslal osobitný pozdravný prípis vodcom nemadžarských národov Uhorska spolu so zápisnicou tohto shromaždenia. Tento návrh doplnil Ctiboh Zoch tým, aby sa všetky písomnosti shromaždenia vydaly tlačou a tak zvečnily pamiatku tohto historického deja i pre budúce slovenské pokolenia. Július Plošic obnovil svoj návrh, nadhodený a odôvodnený už v Pešťbudínskych vedomostiach, aby sa vydával slovenský politický denník. J. M. Hurban, poukajúc na veľkú hmotnú biedu slovenského ľudu, radil zakladať hospodárske spolky a vydávať hospodárske noviny. Napokon Štefan Hyroš podal návrh, aby sa založila Matica slovenská. Slovenské národné shromaždenie všetky tieto návrhy prijalo a ich realizovanie sverilo Stálemu národnému výboru. Čoskoro sa ukázalo, že Stály národný výbor chápal svoje poslanie pri budovaní podmienok slovenského národného života a usiloval sa uskutočniť usnesenia slovenského národného shromaždenia tak, ako to v daných pomeroch bolo možné.

*

Účastníci slovenského národného shromaždenia rozchádzali sa z Turčianskeho Sv. Martina v presvedčení, že vykonali všetko, čo bolo príkazom času a na čo im sily stačily. Mohli odchádzať v povedomí, že nedopustili sa nijakej protizákonnosti, naopak, že úzkostlivo dbali na prísne zachovanie cesty zákona a žiadali len to, aby aj pre rozvoj slovenského národného života bol v Uhorsku pevný zákonitý podklad. Mali právo veriť, že v Memorande formulované žia-

dosti slovenského národa, predložené uhorskému snemu, musia sa v záujme slovenského národa v duchu rovnoprávnosti všetkých národov Uhorska a v záujme budúceho vývinu uhorského štátu riešiť a vyriešiť. Stály národný výbor už 26. júna sišiel sa v Pešti, aby odovzdal Memorandum predsedovi snemu. Tu sa ukázalo, že šľachta, ktorá v Turčianskom Sv. Martine vystupovala v úlohe starostlivého ochrancu slovenských záujmov, sa o osud Memoranda viac nezaujímal a nestarala. Ani jeden z martin-ských rečníkov šľachty, hoci ich shromaždenie s dôverou vyzvalo, nezúčastnil sa tohto vyslanstva. 27. júna odovzdala deputácia pod vedením Jána Francisciho Memorandum podpredsedovi snemu Kolomanovi Tiszovi, ktorý deputáciu uistil, že nakoľko Memorandum obsahuje len také žiadosti, ktoré sa srovnávajú s celistvosťou a jednotou Uhorska, bude tieto žiadosti osobne podporovať a snem ich splní. Memorandum slovenského národa odovzdal Koloman Tisza predsedníctvu snemu, ktoré ho pridělilo výboru pre národnostné otázky.

Ak Slováci v hlbokom presvedčení o oprávenosti všetkých svojich v Memorande vyslovených žiadostí právom očakávali, že uhorský snem bude o týchto požiadavkách vážne rokovať a hľadať spôsob na ich spravodlivé riešenie, dožili sa nového trpkého sklamania. Keby úradné kruhy, zodpovedné za vývin vnútorných pomerov Uhorska, neboly daly na Memorandum nijakú odpoveď, a keby Memorandum bolo bývalo zapadlo v priečinku národnostného výboru,

bolo by možné predpokladať aspoň to, že uhorský snem zaslúžil si dôveru, s akou sa Slováci naň obrátili a mal azda i dobrú vôľu zaujať k slovenským žiadostiam stanovisko, dôstojné na zákonodarný sbor. V tom prípade bolo by možné súdiť, že slovenské žiadosti dostanú sa na pretras v súvislosti s chystaným národnostným zákonom, ktorý mal riešiť národnostnú otázku v Uhorsku v celom jej rozsahu. Ale úradné miesta daly na Memorandum odpoveď ešte pred tým, ako sa s jeho obsahom mohol zaoberať snem, ktorý bol 22. augusta 1861 rozpustený. A táto odpoveď bola v hlbokom rozpore nielen s vlasteneckým stanoviskom slovenským ale i s teoretickými úvahami maďarských štátnikov, Eötvösa a Deáka, o riešení národnostného problému v Uhorsku.

Na úradných miestach, ktorým priebeh slovenského národného shromaždenia i obsah Memoranda bol veľmi dobre známy, súdili, že bude lepšie, ak sa im podarí slovenské žiadosti umlčať ako o ich splnení vážne uvažovať. Aby toto umlčanie slovenskej národnej vôle, vyjadrenej v Memorande, dostalo akýsi mravný podklad a dosiahlo tým istejší úspech, bolo treba mužné a sebavedomé slovenské slovo umlčať hlasom slovenského ľudu. Proti imponujúcemu prejavu slovenských národných vodcov bolo treba postaviť hlas širokých vrstiev slovenského ľudu, dirigovaného smutnými postavami renegátov stojacich v službe protislovenských záujmov. Takýchto odrodilcov bolo v každej slovenskej stolici dost, tak že štátne a stoličné orgány na-

šly všade ochotných spolupracovníkov pri svojom hanebnom podniku.

V pomeroch, v akých žil slovenský národ pred osemdesiatimi rokmi a ešte dlho potom, nebolo ťažko organizovať protestné akcie, aké sa začaly po celom Slovensku. Široké vrstvy národne neprebudeného alebo slabo uvedomelého slovenského ľudu ľahko bolo zneužiť na protesty proti usneseniu slovenského národného zhromaždenia v Turčianskom Sv. Martine. Slovenskí národovci, ktorí na tomto zhromaždení rečnili, hovorili jasnou, otvorenou rečou, takže nielen oni sami, ale i celé niekoľkotisícové zhromaždenie vedelo, čo chce a čo žiada. Zákulisní iniciátori a verejne vystupujúci aranžéri protestných akcií tiež vedeli, aký cieľ chcú dosiahnuť, ale široké vrstvy slovenského ľudu nemaly jasnú predstavu o tom, na čo ich používajú, proti čomu protestujú a prečo majú protestovať proti Memorandu, obsah ktorého ani nepoznaly.

Je pochopiteľné, že nedôveru slovenského ľudu k Memorandu bolo možné najúčinnnejšie vzbudiť takým vysvetlením slovenských žiadostí, ktoré nezodpovedalo pravde, ale robilo dojem pravdy najmä u ľudí, ktorí o takýchto politických otázkach nevedeli samostatne uvažovať. Vlasteneckí agitátori pred masami slovenského ľudu tvrdili, že Slováci, ktorí sa síšli v Turčianskom Sv. Martine, nemali právo rozhodovať v mene všetkých Slovákov a usnášať sa v mene celého národa. A keďže sa v Martine a v Memorande žiadalo rozdelenie Uhorska, je vraj

povinnosťou každého vlastenca čo najrozhodnejšie protestovať proti takému ohrožovaniu celistvosti uhorského štátu. Pravda, slovenský ľud protestoval. Proti Memorandu ozvala sa slovenská Orava, Považie, Pohronie, Gemer a iné kraje Slovenska. Protesty slovenských miest a obcí prichádzaly do uhorského snemu, ktorý ich nadšene prijímal ako dôkaz, že Memorandum nevyjadruje vôľu Slovákov a že teda nebude treba sa ním ani zaoberať.

Slovenskí národovci, ktorí poznali túto nemravnú hru s dôverou slovenského ľudu, ktorí poznali tuposť jeho národného citu a z tohto stavu vyplývajúce ťažkosti slovenského národného života, presvedčovali sa krok za krokom, že cesta, ktorou sa so svojimi žiadosťami pustili, k cieľu nepovedie. V Pešťbudínskych vedomostiach odhaľovali tieto spôsoby politickej demoralizácie, odmietali tieto prostriedky balamutenia ľudu a tým mocnejšie stáli za Memorandom, ktoré i takto znevažované stávalo sa programom slovenského politického boja. Čím rafinovanejšie a odpornejšie boli umelé protesty proti Memorandu, čím hlučnejší bol ich ohlas v uhorskom sneme, tým jasnejším sa stávalo, že snemom chystaný národnostný zákon bude veľmi vzdialený od myšlienky rovnoprávnosti. Po rozpustení uhorského snemu táto cesta, zvolená k uplatneniu slovenských žiadostí slovenským národným shromaždením, bola zarúbaná. Ostala ešte cesta do Viedne. Slováci sa rozhodli ešte raz zaklopať i na bránu cisárskeho paláca.

Vodcovia slovenského národného života nechceli pripustiť umlčanie Memoranda, pretože si uvedomovali, že umlčanie tohto politického prejavu bolo by zároveň umlčaním slovenského národa. Lebo národ, ktorý mlčí, keď má hovoriť, zrieka sa svojho práva na život a prestáva žiť.

Fr. Hrušovský.

OD MEMORANDA K PITTSBURGHSKEJ DOHODE A ŠTÁTNEJ SAMOSTATNOSTI.

Po obnovení ústavného života pre nepriaznivý priebeh vojny so Sardínskym, bojujúcim za sjednotenie všetkých Talianov, úsilie o jednotne usmernenu a centralizovanu habsbursku ríšu bolo vážne narušené a znova nastolil sa problém vyrovnania Viedne s Maďarmi. No nielen tento problém sa nastolil, ale aj problém nového usporiadania národnostných pomerov v Uhorsku. Národnosti prihlásily sa so svojimi požiadavkami práve vtedy, keď uhorský snem, otvorený 2. apríla 1861, začal rokovať pod dojmom smrti gr. L. Telekiho, nakloneného riešiť národnostnú otázku v prajnom smysle pre národnosti, o odpovedi na panovníkovu trónnu reč. V panovníkovom prejave, osobne v sneme neprednesenom, naznačené byly úlohy uhorského snemu a medzi nimi bolo aj uspokojujúce riešenie národnostnej otázky v Uhorsku. Slováci, Srbi, Rumuni i Rusíni vyslovili jasne požiadavky v súvislosti s národnostným vyrovaním, ale uhorský snem bol priveľa zaujatý problémom vyrovnania rakúsko-uhorského, než aby venoval dostatočnú pozornosť požiadavkám ná-

rodností, o ktorých boli peštianske politické kruhy maďarské veľmi dobre informované. Na strane maďarskej prejavovala sa snaha riešiť národnostný problém až po vyhotovení odpovede na panovníkov prejav.

Slováci formulovali svoje požiadavky v dňoch 6. a 7. júna na národnom shromaždení, na ktoré malo vplyv podobné shromaždenie uhorských Srbov v Karlovciach. Slovenské Memorandum, shrnujúce vtedajšie požiadavky podľa rozhodnutia martinského národného slovenského shromaždenia, bolo odovzdané iba uhorskému snemu, a to 27. júna, teda dva dni po zvolení 27-členného národnostného výboru snemového. V tomto výbore zo slovenského územia boli poslanci *E. Benický*, zastupujúci mesto Brezno n. Hr., *Ad. Szentiványi* z Liptova, *Jozef Justh* z Turca, barón *J. Eötvös*, hlavný znateľ a teoretický vzdelávateľ národnostnej otázky, ďalej básnik *Imrich Madách* z D. Strehovej, autor Tragédie človeka. Jediný poslanec severných Slovanov uhorských, cítiaci sa rovnako Slovákom ako Rusínom, *Adolf Iv. Dobriansky*, zvolený v Makovici pri Medzilaborciach do snemu, nebol do národnostného výboru zvolený, ba čo viac, vyšetrovali ho pre údajné volebné prechmaty a napokon ho aj pozbavili mandátu. Hlavná príčina, prečo sa Maďari usilovali odstrániť Dobrianskeho zo snemu, bola oprávnená ich obava, že tento znamenitý a vzdelaný politik, ktorému nevedeli odpustiť jeho účinkovanie v r. 1848—49, bude v sneme účinne zastupovať a brániť práva národností. (Dobriansky svoj

chystaný snemový prejav uverejnil a neskoršie postaral sa tlačným slovom aj o informovanie francúzskej verejnosti o národnostnej otázke.)

Vedúcou postavou národnostného výboru uhorského snemu z r. 1861 bol J. Eötvös, voči ktorému prejavovali národnosti dôveru, lebo predpokladaly, že pričinením tohto politika bude sa národnostná otázka riešiť v smysle pre národnosti čo najprajnejšom. Eötvös totiž uznával, že národnostiam bude treba poskytnúť určité práva, aby sa mohli uplatňovať charakteristické prvky ich života aj vo väčšom štátnom celku. Pritom, pravda, Eötvös pripomínal, že tieto práva majú sa poskytnúť iba v takej miere a v takom rozsahu, aby sa neohrozila územná a politická jednota štátu. Fr. Deák, druhý vodca vtedajšej maďarskej politiky, vyslovil sa o národnostnom probléme v podobnom smysle ako Eötvös, vyhlasujúc, že národnostiam treba v duchu demokratických zásad poskytnúť pri užívaní ich rečí všetko, čo sa nebude protiviť integrite spoločnej vlasti. Pri adresnej debате Deák uznával, že v minulosti staly sa škodlivé nedorozumenia medzi národnosťami a Maďarmi a že treba urobiť všetko, aby sa tieto nedorozumenia odstránili bez nebezpečenstva rozkúskovania štátu. Ani neskorší nepriateľ slovenského národa, K. Tisza, ktorému stály výbor martinského národného shromaždenia v júni 1861 odovzdal Memorandum, nevyslovil sa v tomto čase proti snahe riešiť národnostný problém v duchu zásad a náhľadov Deákových

a Eötvösových, ale naopak, prejavoval určitú ochotu vyjsť národnostiam v ústrety.

Už od počiatku parlamentného rokovania o národnostnom probléme bolo jasné maďarské stanovisko, ktoré sa zachovalo potom až do konečného riešenia úpravy národnostných pomerov v Uhorsku. Toto stanovisko pri všetkej ochote, dobroprajnosti a náklonnosti vedúcich politikov i význačných ľudí nepolitických z tábora maďarského vyznievalo v konečnej forme predsa len nie tak, ako národnosti predpokladali, ale tak, že každý občan Uhorska, ktorý mal byť príslušníkom jednotného a nerozdielneho uhorského národa a politické práva mal požívať len ako taký, kým rečové práva nemaďarských príslušníkov tohto uhorského národa mali sa upraviť a vymedziť práve chystaným národnostným zákonom. Zpráva národnostného výboru snemu, ktorý predsa len nepodliehal ešte úplne dojmom rozsiahlej agitácie protimemorandovej, organizovanej v slovenských stolicích vrchnosťami pri iniciatívnej spolupráci politikov, zvolených na slovenskom území, pritom uznávala, že v Uhorsku bývajú tieto národy (népek-Volk): Maďari, Rumuni, Nemci, Rusi a Slováci (v texte maďarskom szlávok), ktoré treba pokladať za rovnoprávne národnosti. Spomínané národnosti svoje zvláštne záujmy národnostné môžu nerušene v rámci danej politickej jednoty krajiny na podklade osobnej a spolčovacej slobody uplatňovať bez akéhokoľvek ďalšieho obmedzenia. Formulácia politického národa uhorského v zpráve národ-

nostného výboru nadväzovala na formuláciu, známu z Verbőczyho Trojdielnika (Tripartita), lenže kým tam išlo o uhorský národ v smysle stavovskom, pri terajšej obnovennej formulácii bol stavovský obsah nahradený obsahom národným so zameraním k maďarskému národu, ktorý mal byť nadradený vo vzťahu k ostatným národom, žijúcim v Uhorsku. Neprekvapuje, že v tomto čase jestvuje značná neujasnenosť pojmová vo vzťahu *národ*, *národnosť* a *ľud* (Volk).

Návrh národnostného zákona, ako ho vypracoval národnostný výbor uhorského snemu r. 1861, bol trojdielny, kým návrh, podaný menšinami, bol usmernený v smysle požiadaviek národných smerov. Spomínaná už zpráva národnostného výboru, predstretá snemu, poznamenávala ešte, že v Uhorsku nie je možné poskytnúť v takej miere rečovú rovnoprávnosť, ako žiadali napr. Slováci vo svojom Memorande, keďže, ako sa dôvodilo, nemaďarské národnosti neobývajú súvislé územia tak kompaktné, aby nevznikla možnosť ohrozenia práv príslušníkov iných národností na týchto územiach bývajúcich. Toto dôvodenie výborovej zprávy nebolo opodstatnené a malo zrejme len cieľ dosiahnuť zoslabenia národnostných požiadaviek, ktoré smerovali k utvoreniu ucelených území národnostných. Už v tejto počiatkovej fáze riešenia národnostného problému ukazovali sa teda ťažkosti a Maďari mysleli, že zdôrazňovaním požiadavky jednotného politického národa uhorského bude možné preklenúť všetky rozpory a najšť uspokojivú formulu, ktorá svojou zdan-

livou kompromisnosťou medzi požiadavkami menšín a stanoviskom maďarským uspokojila by nemaďarské národnosti a neohrožovala by pritom ani Maďarov a ich prednostné postavenie v Uhorsku. Riešenie, ktoré by sa bolo blížilo k federalizácii Uhorska na podklade národnostnom, Maďari dôrazne odmietali ako nebezpečné pre jednotu štátu.

Keďže obidve adresy uhorského snemu (prvý panovník pre jej formu i obsah vôbec odmietol prijať) panovníkovi pre príkre stanovisko vo veci vyrovnania rakúsko-uhorského nevyhovovali, bol uhorský snem 22. augusta rozpustený, čím sa zabránilo chystanému riešeniu národnostnej otázky. Slováci po tejto epizóde svojho pomeru k Maďarom, nebezpečne zakalenej protimemorandovými prejavmi, začali sa znovu orientovať k Viedni, kam sa prenášalo po rozpustení snemu ťažisko rozhodovania o uhorských veciach, i keď sa v Uhorsku zachovali rôzne úrady s právomocou pre celú krajinu, okrem Sedmohradska, ktorého krajinový snem nebol rozpustený, ale naopak, r. 1863 vyvíjal činnosť, v mnohom ohľade príkladnú pre rozumné a cieľuprimerané riešenie páľčivej národnostnej otázky v podunajskej oblasti v smysle rešpektovania rečových práv troch národností krajinu obývajúcich. Slováci nešli však do Viedne hneď, ale až koncom roku 1861, čakajúc na vhodnú príležitosť, ktorá sa naskytna, keď uhorské úrady, ovládané čiastočne Maďarmi, porušili rečové práva školské na niektorých ústavoch na slovenskom území za Bachovho režimu

zriadených. Orientácia k Viedni bola úplne logická, lebo vtedy len tam bolo možné hľadať a prípadne aj nájsť aspoň trochu ochrany proti Maďarom. Slovenskí vodcovia, ktorí postupovali v júnových dňoch tak svorne a jednotne, zamedzujúc akékoľvek trhliny v národnom tábore, vypracovali nielen Prosbopisy s ponosami na postup Maďarov, ale odhodlali sa obrátiť na najvyššie miesto i so žiadosťou o praktické uskutočnenie požiadaviek martinského Memoranda. Tento postup Slovákov vyplýval nielen zo situácie, v akej boli Slováci a Uhorsko, ale i z tradície z r. 1849 a 1861, keď J. M. *Hurban* využíval svojich stykov s Viedňou (s policajným ministerstvom) pre pokus vymôcť pre Slovákov najprajnejšie riešenie ich postavenia v ríši Habsburgovcov pri súčasnom odpútaní sa od Maďarov v takej miere, že by to bolo značilo vymanenie sa Slovákov z rámca uhorského štátu. Slovenská deputácia, vedená biskupom Moyseom, prijatá 12. decembra 1861 panovníkom vo Viedni, odovzdala mu okrem dvoch Prosbopisov i Pamätný spis, ktorým sa žiadalo vyhovieť Slovákom v ich žiadosti o autonómne Okolie (dištrikt), ohraničené podľa národnostnej hranice. Pamätný spis odvolával sa na Októbrový diplom z r. 1860, ktorým boli zavedené v rakúskej monarchii ústavné poriadky na podklade historických práv jednotlivých krajín, tvoriacich rakúsky štát. K Pamätnému spisu pripojený bol aj návrh na vnútorné usporiadanie Okolia, akási ústavná listina, podľa ustanovení ktorej malo slovenské Okolie tvoriť samosprávne ú-

zemie v rámci uhorského štátu s vlastným snehom, krajinským prezidentom, súdmi, školami, znakom, zástavou, úradnou rečou slovenskou, administratívou v rozsahu približne zodpovedajúcou právomoci dištriktov, zriadených za Bachovej vlády. Slovenské Okolie malo sa skladať zo 16 okresov, obývaných prevažne Slovákami. Okolie malo požívať ochrany rakúskeho dvojorla, no patrónmi mali byť v smysle obnovených tradícií veľkomoravských sv. bratia Cyril a Metod. Hlavným mestom Okolia mala byť Banská Bystrica, sídelné mesto Moysesovo. Slovenské požiadavky postúpila Viedeň Pešti, odkiaľ po pripojení dobrozdania vrátili sa do Viedne a tvorili r. 1862 predmet rokovania štátnej rady, ktorá bola ústavným orgánom pod predsedníctvom panovníkovým a rozhodovala v rozsahu práv ministerskej rady o veciach celej monarchie sa týkajúcich. Štátna rada zamietla vyhovieť slovenským požiadavkám (iste pod vplyvom zprávy z Pešti) po autonómnom Okolí (príslušný text stratil sa z aktového materiálu štátnej rady, uschovanej v ríšskom archíve viedenskom). Slovákom povolila Viedeň iba Maticu slovenskú a postarala sa o nápravu krívd, spomínaných v Prosbopisoch, odovzdaných počiatkom decembra 1861 panovníkovi. Zakladajúce valné shromaždenie Matice slov. r. 1863 vedelo shromaždiť všetkých Slovákov v jednote a svornosti k práci pre lepšiu budúcnosť národa.

V riešení národnostného problému v Uhorsku nastala po roku 1861 prestávka takmer štvor-

ročná. Nové obdobie pre národnosti a príležitosť pre ich boj za uplatnenie známych požiadaviek a práv začínalo svolaním nového uhorského snemu, ktorého otvorenie určilo sa na december 1865. Tento snem, zasadaajúci s prestávkami až do konca r. 1868, patrí medzi najvýznamnejšie snemy uhorské, keďže výsledky jeho zákonodarnej činnosti určily takmer na polstoročie osudy rakúskej ríše a v mnohom ohľade prispely aj k jej zániku.

Voľby do tohto snemu pre Slovákov, hoci kandidovali v mnohých okresoch, skončili sa bez úspechu. Skoro výhradne Maďarmi obsadené stoličné úrady používaly pri týchto voľbách oproti slovenským kandidátom väčšinu prostriedkov, ktoré sa staly smutne známymi pri všetkých neskorších voľbách uhorských. Slováci, i po volebnom neúspechu, nesiahli k pasivite, ktorá nebola by bývala ani odôvodnená po rušných udalostiach v súvisi s volebnou agitáciou, robenou časopisecky, letákmi aj inak a účinne prebúdžajúcou k politickej práci neuvedomelý národ. Slovenský program podrobil sa však novej kritike a v nej sa zdôrazňovalo, že Slováci, aby vyhli neskorším volebným neúspechom, majú sa venovať vo väčšom rozsahu práve prebúdzaniu širších vrstiev národa a podpore drobnej práce medzi ľuďom. Volebný neúspech mal v slovenskom tábore iba nepriaznivý dôsledok, že zjavnejšie sa začína od toho času prejavovať nespokojnosť s postojom prívržencov Memoranda. Táto nespokojnosť, utlmená v júni r. 1861, keď mnohí významní náro-

dovci nezúčastnili sa na nár. shromaždení, vedie potom k postupnému odd'ľovaniu sa niektorých význačných publicistov slovenských (Dr. Mallý, Palárik a iní), pomýšľajúcich uskutočňovať slovenský národnopolitický program inakšie, ako mali v programe predstaviteľa Memoranda. Zavážila aj skutočnosť, že slovenský volebný neúspech prejavil sa i v Liptove, kde hlavným županom v čas snemových volieb r. 1865 bol práve predseda Stáleho národného výboru, J. *Francisci*.

Signálom, oznamujúcim, že národnostná otázka bude v Uhorsku znova nastolená pre parlamentné rokovanie, bola kniha baróna J. Eötvösa o národnostnej otázke, vydaná r. 1865 v reči nemeckej i maďarskej. Eötvösovu knihu podrobil prenikavej kritike na stípcoch Pešťbudínskych vedomostí predseda Stáleho národného výboru J. *Francisci*, ktorý svoju odmietavú kritiku použil aj na odmietnutie návrhu na revíziu memorandumového programu. Eötvös v súhlase so svojimi náhľadmi z r. 1861 a rokov predchádzajúcich navrhoval také riešenie národnostnej otázky v Uhorsku, ktoré by sa bolo podobalo zavedeniu národnostnej snášanlivosti na spôsob snášanlivosti náboženskej. Eötvös pritom zabúdal na to, že i náboženská snášanlivosť v štáte, kde jestvovalo mnoho cirkví, bola umožnená po období veľkých náboženských zápasov práve tým, že ani jedna cirkev neuplatňovala proti inej nároky na svoju výlučnosť a hegemoniu. Eötvös mal na mysli také usporiadanie národnostných pomerov, ktoré by bolo síce uskutoč-

nilo akúsi formu národnostnej snášanlivosti, ale bez možnosti, aby príslušníci národností na spôsob prívržencov cirkví mohli sa spájať v korporácie (národy či národnosti) s právom rozhodovať v medziach záujmov štátu o veciach, dotýkajúcich sa len záujmov národností.

Novozvolený uhorský snem začal svoje práce počiatkom decembra. Kráľovský prípis, k tejto príležitosti vydaný, neobsahoval už osobitnú zmienku o potrebe a forme riešenia národnostnej otázky. Rokovanie snemu už takmer úplne ovládala osobnosť Fr. Deáka, i keď hladinu politického života uhorského často rozčerily výroky a odkazy veľkého emigranta turínskeho Kossutha, stojaceho pod mocným vplyvom úspešného sjednocovacieho boja Talianov proti Habsburgovcom s konečným cieľom sjednotenia celého Apenínskeho polostrova pod žezlom talianskeho kráľa.

Pri rokovaníach o odpovedi na kráľov prejav vyslovili sa v uh. sneme proti zriadeniu či obnove zodpovedného ministerstva z národnostných poslancov najmä A. I. *Dobriansky*, zvolený vo východoslovenskom zborovskom okrese, a Sv. *Miletić*, zástupca Srbov za Nový Sad.

O národnostnom probléme začalo sa rokovať až 9. februára 1866, keď poslanec za Trenčín *Kubica* žiadal zriadenie 30-členného výboru pre riešenie národnostných vecí, kým rumunský poslanec *Popovič-Deseanu* žiadal obnovu tohože výboru z r. 1861. Osobitná snemová komisia potom rozhodla zriadiť národnostný výbor 40-

členný. Hoci Deák, reagujúc na vývody menšinových poslancov, zdôrazňoval, že riešenie národnostnej otázky nie je len vecou národností, ale i Maďarov, a sľúbil, že do národnostného výboru dostane sa čo najviac národnostných poslancov, voľby členov tohto výboru ukázaly, že Deákove slová neboly úprimné. So slovenského hľadiska bolo významné, že do národnostného výboru nebol zvolený A. I. Dobriansky. Akú dôležitosť pripisovali Maďari národnostnej otázke, badať z toho, že členmi národnostného výboru boli neskorší min. preds. J. *Andrássy* a ministri *Gorove*, *Lónyay* a *Eötvös*. Deák nedal sa zvoliť do národnostného výboru.

Pre vzájomný pomer Viedne a Uhorska dôležitý bol vojenský konflikt, ktorý vznikol medzi obidvoma štátmi v lete r. 1866 a skončil sa nielen vyradením Rakúska z Nemeckého spolku, ale i podstatným mocenským jeho zoslabením. Obidve tieto neprajné skutočnosti zdôraznené byly ešte ústupom Rakúska z Apenínskeho polostrova a viedly nielen k urýchleniu sjednotenia nemeckých štátov pod pruským vedením, ale i k riešeniu pomeru Viedne k Pešti v smysle želaní Maďarov, ktorí v tomto čase udržiavali styky nielen s Talianskom, ale i s Pruskom, kde byly zriadené aj osobitné légie pod vedením gen. Klapku, ochotné branne zasiahnuť v prípade potreby proti Rakúsku na strane Pruska.

Cisárovi Fraňovi Jozefovi nezostávalo r. 1866 po porážkach na juhu i na severe a po neúspechu rokovaní o spojenectvo s vrtkavým cisá-

rom Napoleonom, ktorý miesto zaistenia spoje-
nectva s Rakúskom pre prípad konfliktu s Prus-
kom prehovárал svojho pokoreného suseda
k udržiavaniu dobrodružstva v Mexiku, kam od-
išiel brat Fraňa Jozefa, arciknieža Maximilián,
než usmieriť sa s Maďarmi i za cenu poklesnu-
tej osobnej prestíže. Hlavný záujem vnútornej
politiky uhorskej od letných mesiacov r. 1866
do februára 1867 sústredený bol preto predov-
šetkým na rokovania maďarských politikov
s panovníkom, ktoré narážaly najprv na mnohé
ťažkosti nielen v panovníkovom okolí, ale i
v kruhoch maďarských, kde stále mocne zasa-
hoval hlas Kossuthov, núkajúci k neústupnosti
v smysle obnovy stavu z r. 1848.

Po prestávke, vynútenej vojnou s Pruskom,
začal uhorský snem znovu rokovať až v no-
vembri 1866 o odpovedi na kráľov reškrípt. Pri
plenárnych rokovaníach snemu utvorily sa dva
návrhy na riešenie ústavnej krízy: Deákov ná-
vrh mal na mysli spojenie Maďarov s nemeckým
živlom v rakúskej časti ríše a označoval
toto riešenie za neodvolateľnú potrebu pre ma-
ďarský národ; kým návrh K. Tiszu chcel uspo-
kojením nemaďarských národností získať po-
silnenie uhorského štátu oproti Viedni. Tento
návrh zakladal sa na zásadách Maďarmi ne-
ochotne uskutočňovanej národnostnej politiky,
ktorej opodstatnenosť prejavovala sa najmä r.
1849. Väčšina snemu prikláňala sa k Deákovi.

Keďže právom očakával sa odpor národov za-
litavských i Chorvátov s chystaným dualistic-
kým riešením ústavnej otázky, panovník, aby

už vopred zabránil možným prejavom nespokojnosti, rozpustil chorvátsky snem, ktorý mal sa svolat' až po uskutočnenom rakúsko-uhorskom vyrovnaní. Vládna kríza, vzniklá v súvisi s rokovaniami o spôsoboch vyrovnania s Maďarmi, riešila sa odstúpením gr. *Belcrediho*, upozorňujúceho panovníka na to, že viac ako na nároky a postoj Maďarov treba by bolo dbať na rozhorčenosť rakúskych národov, nesúhlasiacich s chystanou úpravou ústavných pomerov vo vzťahu k Maďarom. *Belcredi* bol nahradený *Beustom*, niekdajším min. predsedom saským, ktorý v súvislosti s vojenskou porážkou Rakúska, ktorého spojencom bolo Sasko, mal dosť príčin uvažovať o odvete, motivovanej však viac osobnou urazenosťou *Beustovou* ako príčinami inými. Rakúsko, podľa *Beustovho* náhľadu, mohlo pripravovať odvetu jedine vtedy, ak sa vyrovnalo s Maďarmi: Preto *Beust* robil všetko možné, aby sa rokovania s Maďarmi skončili úspechom v čase čo najkratšom.

Krajinské snemy *zalitavské* spolu s práve so-stavenou *riškou* radou (užšou) sa odročily, aby neprekážaly chystaným úpravám. Slovenské stanovisko k chystanému rakúsko-uhorskému vyrovnaniu vyznievalo v tom smysle, že týmto ústavnoprávnym aktom budú Slováci odorvaní od svojich slovanských bratov.

Rokovania Maďarov s Viedňou pokročily r. 1867 tak ďaleko, že panovník menoval 19. februára v smysle uzavretej dohody s Maďarmi zodpovednú vládu na čele s *J. Andrássym*. Maďarov táto udalosť pochopiteľne neobyčajne

vzrušila, takže zabudli razom na všetky hor-
kosti a utrpenia predchádzajúce a všade, kde
bol čo len jeden Maďar, bola dohoda s Viedňou
pripomínaná i na slovenskom území slávnosťami,
ktoré Slováci sledovali s neutajovanou ško-
doradosťou. Slováci ostro kritizovali vyrovná-
nie, i keď sa Maďari neukazovali hneď v po-
čiatkoch v takom svetle, ako by nechceli s ná-
rodnosťami nažívať v pokoji. Slováci stavali sa
najmä proti chystanej reorganizácii municipál-
neho zriadenia na základe zák. čl. XVI. z r.
1848, obávajúc sa, že budú vylúčení zo stolič-
nej správy, kde predsa len mali národnosti
peknú mieru možností prejavovať svoje národ-
nostné práva.

Nová uhorská vláda, akiste v snahe získať
národnosti pre spoluprácu, navrhla preto
suspendovať ono ustanovenie zmieneneho záko-
na, ktoré za výlučnú úradnú reč a rokovaciu
v municípiách ustanovovalo maďarčinu. Pri
rokovaniach o reforme verejnej správy v Uhor-
sku navrhovali Slováci zasa pre nich výhod-
nejšiu a podľa skúseností z obdobia Bachovho
overeného vzoru administratívu trojinštančnú,
ktorá by bola tiež súhlasila s programom ná-
rodností, keďže strednou inštanciou mali byť
práve orgány s právomocou pre územia vyme-
dzené podľa etnických pomerov. Slovákov dotý-
kaly sa zmeny v stoličnej správe i s tej stránky,
že niektorí vyšší hodnostári Slováci museli ustú-
piť Maďarom. Pri novom obsadzovaní miest
slúžnovských a županských nebral sa už ohľad
na národnostné pomery, hoci Maďari zdôraz-

ňovali, že národnosti majú právo na takéto úrady.

Po uzákonení vyrovnania predpokladaly národnosti, že hneď bude riešený prajným pre nich spôsobom aj problém národnostný. Národnostní poslanci, predovšetkým srbskí, pripravili preto patričný návrh zákona. Podkladom pre vypracovanie konečného návrhu národnostného zákona so strany národností (v ďalšom menšinový návrh) bol návrh novosadského poslanca Sv. Miletića, uverejnený v jeho časopise *Zastava* r. 1866. Tento návrh bol veľmi obširny a mal 48 paragrafov. Nový návrh rumunsko-srbský bol rozsahom skromnejší a vedel shrnúť národnostné požiadavky do 12 paragrafov. Menšinový návrh obsahoval najmä ustanovenie o tom, že v Uhorsku majú sa zákonom uznať za krajské národy tieto historické plemená: *Maďari, Srbi, Slováci, Rusi, Rumuni* a *Nemci*. Pre tieto národy (o Chorvátoch z pochopiteľných príčin nebolo zmienky) žiadalo sa základným, t. j. ústavným zákonom zabezpečiť politickú rovnoprávnosť národov a jazyka v hraniciach politickej jednoty a celistvosti krajiny. Župy, dištrikty a volebné okresy mali sa zaokrúhliť, pokiaľ možno, podľa národnostných pomerov. Praktická úprava národnostných území mala sa riešiť osobitným zákonom, vypracovaným regnikolárnou deputáciou, sostavenou zo zástupcov všetkých vyššie spomínaných národností podľa zásady rovnosti (každý národ mal do tejto deputácie vyslať rovnaký počet členov). Ostatné

ustanovenia vymedzovaly rečové práva národností v rozličných odvetviach verejnej správy. Slováci s týmto srbsko-rumunským návrhom súhlasili. Tento návrh oddal snemu S. Miletić 21. júna 1867.

Vláda a čiastočne aj väčšinová stránka snemu, zdá sa, nepovažovala riešenie národnostného problému za také páľčivé ako národnostní poslanci, i keď prichádzaly snemu občas rôzne pripisy z celého Uhorska, ponúkajúce snem k rýchlejšiemu vybaveniu národnostnej otázky.

Koncom júna ohlásil v sneme predseda národnostného výboru, že podvýbor tohoto výboru skončil svoje práce a vypracoval návrh zákona, ktorý môže uspokojiť národnosti. Ku zpráve podvýboru boli pripojené aj usnesenia martinského a karlovského národného snemu i Pamätný spis sevljuškého dekana *Bukovského* o požiadavkách Rusínov (ale nie návrh menšinový), všetko zrejme na znamenie, že podvýbor národnostného výboru pri vypracovaní návrhu zákona mal zreteľ na žiadosti v týchto usneseniach. Návrh podvýborový mal 35 paragrafov. Slováci zaujali k nemu odmietavé stanovisko.

Maďari práve v tomto čase chceli zámerne vniesť medzi národnosti, a najmä aj medzi Slovákov, rozkol, navrhujúc prostredníctvom časopisu *Krajana*, vládou financovaného, zriadenie akýchsi národných rád pre jednotlivé národnosti, ktorých členov zpolovice bola by menovala vláda. Návrh bol odmietnutý a neurobil ani mnoho rozruchu v slovenskej verejnosti.

Koncom r. 1867 pokúsili sa predstavitelia nemaďarských národností organizovať akcie, ktorých cieľom bolo prebudiť v širších vrstvách národov záujem o riešenie národnostnej otázky. Tento cieľ napr. sledovala i tzv. spišská petícia Dobrianskeho.

Počiatkom r. 1868 zjavil sa v slovenskom politickom živote nový bojovník: *Slovenské noviny*, vydávané v Pešti tri razy týždenne ambicióznym stavitelom z Liptovského Hrádku J. N. Bobulom. Slovenské noviny začaly sledovať v slovenskej politike smer, ktorého konečným cieľom bolo vyrovnanie s Maďarmi na každý prijateľný spôsob. Hoci hneď od počiatku vyslovovalo sa určité podozrenie, že Bobulove noviny stoja akiste v službách uhorskej vlády, nebolo možné toto podozrenie s určitosťou podložiť hodnovernými dôkazmi. Teraz vieme, že Bobula ešte koncom r. 1867 obracal sa listovne na Kossutha do Turína, a pripojac ku svojmu listu program chystaných a už pripravených politických novín, žiadal ho o mienku vo veci riešenia národnostného problému v Uhorsku. Kossuth vo svojej odpovedi bol stručný a odkazoval Bobulu na svoje staršie náhľady z rokov päťdesiatych, keď z emigrácie rozširoval známe plány o podunajskej konfederácii. Možno, že práve tieto Kossuthove náhľady ponúcky Bobulu, aby sa obrátil do Turína, ale je tu aj iné vysvetlenie, totiž Kossuthova popularita, ktorú požíval práve po vyrovnaní rakúsko-uhorskom medzi Maďarmi, rozčarovaný z nových štátprávných pomerov. Títo opoziční Ma-

d'ari boli ešte v tomto čase ochotní, ako sme už naznačili, národnostnú otázku riešiť prajnejším spôsobom, než sa potom riešila. Keď však uvážime, že Bobula neskoršie predsa len sa dostal úplne do služieb uhorskej vlády, nemôžeme sa zbaviť dojmu, že Bobula bol už r. 1868 nástrojom Maďarov s úlohou rozčesnúť politický tábor slovenský a tým ho podstatne zoslabiť.

Okolo Slovenských novín shromaždili sa niektorí význační publicisti slovenskí, ktorí uplatnili sa predtým v tábore memorandovom, ale už pri martinskom shromaždení prejavovali nesúhlas s určitými požiadavkami Memoranda. Medzi tzv. starou školou (memorandová strana) a novou školou (skupina okolo Slov. novín) vznikly hneď od počiatku polemiky, ktorých obsah týkal sa predovšetkým revízie hlavnej požiadavky Memoranda, t. j. Okolia. Nová škola tvrdila, že práve pre túto požiadavku Maďari nebudú nikdy ochotní rokovať o slovenských požiadavkách, kým memorandová strana tvrdošijne lipla na nezmeniteľnom obsahu Memoranda. Slováci mali teda v najrozhodnejšej chvíli svojich dejín v Uhorsku až tri programy: *maximálny* (Memorandum), *minimálny* (program novej školy) a aj program Krajana.

Memorandová strana právom nedôverovala Deákovi a Tiszovi. Na zdĺhavej a dosť jalovej debata o zmene Memoranda v slovenskom tábore zúčastnil sa aj J. M. Hurban, ozývajúci sa svojím rozvážnym slovom vždy, keď sa v národe chystalo niečo, čo mu mohlo uškodiť. I teraz sa vyslovil proti drobeniu národných síl a

jeho slová znely ako výstraha na adresu rozkolníkov:

„My slovenskej pravdy a práva obrancovia — napísal Hurban — môžeme si nerozumieť na chvíľu pri otázkach jedných a rozraziť sa na strany, jako sme to skúsili pri otázkach slovensko-českých, kadenáhle ale príde doba vyjasňujúca pomery, tam tie strany, boj, rôznenie, už sme svoji. Našej strane — memorandovej — vždy bude potrebné hlásiť sa o úplné rovné právo s Maďarmi na tej zemi, ktorú obývame, strana ale zásadne protistojaca, jako dosiaľ tak i odteraz len otročiť bude chcieť slovenský národ.“

Tieto Hurbanove slová byly o to závažnejšie, že Hurban mal byť pôvodne tiež získaný pre novú školu, ale nepristal. Naopak, vystríhal Bobulu pred trieštením národných síl.

Keď pokusy prinútiť vedúcich pracovníkov memorandovej strany na svolanie nového národného shromaždenia nestretly sa s úspechom, zjavil sa v Slovenských novinách návrh na svolanie národných shromaždení Slovákov, Rusínov, Srbov, Chorvátov i Rumunov do miest, kde už sa takéto shromaždenia konaly v r. 1848—61. Všetky národné shromaždenia mali sa konať v ten istý deň, t. j. 18. mája 1868, a rozhodnúť o novom národnostnom programe. Predseda Stáleho výboru slovenského, Francisci, poslal pri tejto príležitosti redakcii Slovenských novín list, ktorým odmietol svoláť podľa ich návrhu národné shromaždenie do Turč. Sv. Martina s tým, že nenachodí príčin meniť program,

schválený v júni 1861. Svoj prejav, uverejnený potom v celom rozsahu aj v Pešťbudínskych vedomostiach, zakončil pozoruhodnými slovami:

„Vedel som úrady a hodnosti utraťiť zato, že som bol predsedom martinského shromaždenia, že odovzdával som Memorandum v Pešti a vo Viedni, ale kým mi Pán Boh svetlo rozumu nevyhasí a cit poctivosti neudusí, k vyvracaniu tohože Memoranda nikdy ruku nepodám. Bola by to najväčšia potupa, zotročilosť a úpadok národa slovenského a považoval bych to za najzrejmejšiu a najcitlivejšiu trest boží za tisícročné hriechy nášho národa, keby aj ten človek, ktorého národ sám ustanovil za reprezentanta palladia svojho a ktorého aj svet za takého drží, spreneveriť sa mal tomuto palladiu.“

Slovenské noviny po tomto prejave zodpovedného predstaviteľa slovenského národa túžily a navrhovaly obracať sa so žiadosťami na snem. No skoro uverejnili predsa len vlastnú formuláciu požiadaviek novej školy, reprezentovanej Bobulom práve vtedy založeným Národnodemokratickým spolkom, so sídlom v Pešti. Návrh tohto programu obsahoval hlavne rečové, ale okrem nich aj mnohé iné pozoruhodné požiadavky. Bobula, zotrúvajúc na stanovisku jednotnosti uhorských národov, žiadal pre Slovákov rovnoprávnosť s národom maďarským a s národmi ostatnými. Požiadavka Okolia (či územia národnostne vymedzeného) v nijakej forme sa v Bobulovom návrhu nevyskytovala. Národ mal byť reprezentovaný národným sjazdom s právom samostatne rokovať a vplývať na

rozhodovania vyšších úradov celoštátnej pôsobnosti. Bobula žiadal zriadenie slovenských plukov, ktoré mali byť v posádkach na slovenskom území, ďalej ustanovenie národnostných úradníkov pri ústredných úradoch, aby mohli národnosti uplatňovať svoju reč i tam. Pozoruhodná bola požiadavka tajného hlasovacieho práva pri voľbách do snemu. V odbore školskom presnejšie konkretizoval Bobulov návrh slovenské požiadavky tým, že žiadal: 19 nižších slov. reálnych gymnázií, z nich 3 pre dolnozemskej Slovákov, 7 vyšších reálnych gymnázií (jedno v Čabe pre Slovákov), ďalej dve právnické akadémie, v Banskej Bystrici a v Prešove, a dve učiteľské preparandie, v B. Bystrici a Nitre.

Bobulov návrh nenašiel však na Slovensku taký ohlas, aký očakával jeho autor.

Bobulova skupina pri uskutočňovaní svojho programu chcela sa opierať aj o tzv. slovenskú šľachtu. Preto Bobula počiatkom septembra svolal do Liptovských Lúčok schôdzku zástupcov tzv. slovenskej šľachty a hrstky inteligencie, ktorá išla s Bobulom. Bobulov zámer získať pre slovenskú politiku šľachtu nebol sám osebe na odsúdenie ani škodlivý, keďže slovenský národný pohyb trpel práve nedostatkom účasti zvyšku svojej slovensky cítiacej šľachty, ktorá v uhorských pomeroch bola by sa mohla predsa len účinnejšie stavať za uskutočnenie národných želaní. Po skúsenostiach z r. 1861 Bobulovo podujatie považovali však prezieravejší naši národovci iba za pokus kalieť pomery me-

dzi Slovákmi. V Liptovských Lúčkach mali sa zástupcovia slovenskej inteligencie dohodnúť so zástupcami tzv. slovenskej šľachty o spolupráci — išlo vlastne iba o slovensky hovoriacich zemanov Liptova a Oravy. No tá hrstka šľachty, ktorá vyhovela pozvaniu a prišla 7. septembra do Lúčok, neukázala opravdivé pochopenie pre slovenské požiadavky, i keď bola azda ochotná postupovať spoločne so Slovákmi. Skoro presvedčila slovenskú verejnosť — podobne ako po martinskom shromaždení r. 1861 — že jej išlo len a len o prejav proti memorandovej strane, a najmä proti jej požiadavke Okolia.

Roztrieštenosť slovenského tábora ukázala sa i pri náhradnej voľbe poslaneckej vo Vrbovom, kde jedna i druhá slovenská strana postavila kandidáta a maďarský kandidát voľby nevyhral len preto, že snem bol rozpustený. Volebný zápas vrbovský (za memorandovú stranu kandidoval V. Pauliny-Tóth) bol výrečným svedectvom nepochopenia svornosti a jednotnosti v časoch, keď týchto vlastností bolo najviac Slovákom treba, lebo uhorský snem začínal práve rokovať o národnostnom zákone.

Maďari prenechávali rokovanie o národnostnom zákone úmyselne až do záverečnej fázy snemu, ktorý uzákonil najprv vyrovnanie rakúsko-uhorské, potom zabezpečil výdatnú pomoc Židov pre budovanie štátu ich občianskym zrovnoprávnením — i roku 1849 mali o to starosť Maďari — nato svolil snem zák. čl. XXX. k vyrovnaniu chorvátsko-uhorskému. Týmto zákonodarným aktom bola zabezpečená Chor-

vátom značná miera kultúrnej, administratívnej a zákonodarnej autonómie, ale na druhej strane podstatne zoslabený bol front slovanský a vôbec protimaďarský, nehľadiac ani na to, že Maďari vedeli onedlho rozbiť i vnútorný front chorvátsky na tábor národný a tábor unionistický (prajný Maďarom) a tým zabezpečiť i pre budúcnosť stav, ktorý nemohol Pešti hroziť zvláštnymi ťažkosťami, najmä keď bánmi boli vždy menovaní oddaní služobníci uhorskej štátnej mylienky. Pálčivý problém Sedmohradska riešili Maďari tým spôsobom, že privtelili toto územie, obývané v prevahe Rumunmi, v menšine nemeckými Sasíkmi a maďarskými Sikulmi. Tým síce podstatne vzrástol počet nemaďarského obyvateľstva v Uhorsku, ale málo národne uvedoméle obyvateľstvo rumunské nemohlo robiť zvláštne ťažkosti v dohľadnej budúcnosti, i keď sa Rumuni mohli opierať o autonómnu cirkevnú organizáciu pravoslávnu, na ktorú Maďari predsa len nemohli vykonávať podstatnejší tlak v smysle maďarizačnom. Po uzákonení privtelenia Sedmohradska k Uhorsku, čo bolo dôležité aj pre zabránenie prípadnej možnosti, aby sa toto územie nepridalo k Rumunskému kráľovstvu, požívajúcemu priazeň Berlína, zostávala Maďarom jediná nevyhnutná úloha: spokojiť národnosti v ich snahe dosiahnuť v Uhorsku prajné možnosti života na základe princípu národnej rovnoprávnosti. Pri chystanom zákonodarnom riešení národnostnej otázky bola situácia Rumunov a Srbov v Uhorsku prajnejšia ako situácia Slovákov a Rusínov.

Nemci neprejavovali zvláštnějších želaní, starali sa iba o to, aby ich dávne privilégia, najmä v Sedmohradsku, sa podstatnejšie nenarušili novým zákonom. Ťarcha obhajoby zvláštnych nárokov národností v Uhorsku spočívala skutočne len na Rumunoch a Srboch, keďže Slováci nemali v sneme vlastného zastúpenia, okrem A. I. Dobrianskeho, zastupujúceho predovšetkým národnostnú skupinu rakúsku.

O národnostnom zákone začalo sa v sneme znovu hovoriť až na jar r. 1868. No, snem sa uspokojil zistením, že pôvodne 40-členný národnostný výbor za rok svojho trvania pre udalosť, súvisiace s rakúsko-uhorským vyrovnaním, zmenšil sa na 24 členov. Snem, doplniac voľbou výbor na úplný počet členov, odročil jeho zasadnutia na neurčito.

Národnostní poslanci sústredili svoju pozornosť r. 1868 len a len na riešenie národnostného problému a v spoločných poradách rozhodli sa jednak zúčastniť na prácach národnostného výboru, jednak vypracovať definitívny text návrhu národnostného zákona.

Po letných prázdninách až 4. októbra zasaďal znovu národnostný výbor a bezradnosť jeho maďarských členov prejavovala sa najmä v tom, že ani nevedeli, o akom návrhu zákona majú rokovať: či totiž majú vypracovať nový návrh a či rozhodovať iba o návrhu, ktorý vypracoval pre ten cieľ vyslaný osobitný podvýbor národnostného výboru.

Nedôvera národnostných poslancov oproti

práci národnostného výboru bola odôvodnená a značná, keďže sa predpokladalo, že Maďari majú úmysel čo najviac oddialiť rokovanie o národnostnom zákone, ktorý považovali teraz za druhotnú a menej významnú vec snemovej práce. Národnostný výbor rozhodol však predsa len pokračovať v práci rýchlejšie, než sa predpokladalo, a kladným výsledkom jeho práce bolo jednak odmietnutie podvýborového návrhu a jednak vypracovanie nového návrhu zákona podľa želaní väčšiny maďarských členov národnostného výboru na podklade dávnejšieho návrhu Eötvösovoho z r. 1861.

Národnosti, a teda i Slováci, kritizovali vládný návrh národnostného zákona v tom smysle, že jeho obsah nezodpovedá duchu storočia slobody, ani potrebám národností. Národnostní poslanci, odmietajúc výborový návrh, odporúčali, aby predmetom rokovania v pléne snemu bol návrh menšinový, vypracovaný poslancami Mocsonyim a Miletióm. Treba konštatovať, že výborový návrh zabezpečoval v značnej miere rečové a iné práva národnostiam a v úvodných svojich ustanoveniach nemal ešte výslovnú definíciu jednotného uhorského politického národa a naproti tomu konštatoval, že občania Uhorska, nech sú akejkol'vek národnosti, v užívaní svojej reči sú rovnoprávni. Táto rovnoprávnosť s ohľadom na jednotu štátu a praktické možnosti a účelnosť výkonu vládnej moci a administratívy, ako i s ohľadom na rýchle a presné vysluhovanie spravodlivosti podrobne stanovily jednotlivé ustanovenia návrhu

zákona, ktoré v podrobnostiach značne sa približovali menšinovému návrhu zákona.

O výborovom návrhu zákona rokoval ešte ústredný výbor snemu, ktorý porobil určité zmeny vo výborovom návrhu, ale tieto zmeny neznačily podstatnejšie porušenie ani zhoršenie výborového návrhu. Predmetom plenárneho rokovania stal sa potom návrh, zredigovaný ústredným výborom, ktorý svoju predlohu odovzdal snemu koncom novembra a návrh menšinový.

Začiatok rokovania o národnostnom zákone 28. novembra 1868 mal pozoruhodný úvod. Do uhorskej snemovne prišli v ten deň prvý raz po uzákonení chorvátsko-uhorského vyrovnania chorvátski poslanci, delegovaní záhrebským saborom. Snemovňa — najmä Maďari — privítala ich s nadšenými ováciami. Pozoruhodné bolo, že podľa ustanovení chorvátsko-uhorského vyrovnania mohli chorvátski poslanci hovoriť chorvátsky, kým poslancom národností takéto právo snemový rokovací poriadok neposkytoval.

Snem mal pôvodne rokovať iba o dvoch predlohách národnostného zákona: o predlohe ústredného výboru a o predlohe menšinovom, ktorého neprajný osud bol však už vopred známy. Keďže výborový návrh zákona neobsahoval ešte úvodné ustanovenie národnostného zákona, známe nám už zo zprávy národnostného výboru snemu z r. 1861, s definíciou politického národa podal Fr. Deák pri plenárnom rokovaní svoj vlastný návrh národnostného zákona, kto-

rý toto ustanovenie už obsahoval. Deákov návrh dal úplný výraz totalitnému ponímaniu uhorského národa, pričom vlastné ustanovenia návrhu zákona dávaly podklad pre atomizáciu národnostných skupín v Uhorsku v snahe zabrániť vzniku organizovaných národnostných celkov, ako to mal na mysli návrh národností. Maďari mali obavy, že umožnením organizovaného života národností na podklade určitej národnostnej autonómie mohli by národnosti nadobudnúť prevahu v štáte, v ktorom ohrozila by sa hegemonia, o ktorú sa Maďari práve usilovali. Deákov návrh poskytoval rečové práva národnostiam nie ako organizovaným celkom, ale iba jednotlivým príslušníkom národností a ponechával im na vôli využiť či nevyužiť tieto práva. Predpokladalo sa, že národnosti, nedostatočne v širších vrstvách národne uvedomé, nebudú mocť využiť ani ten skromný podiel národnostných práv na svoje zveľadenie. Maďari sa obávali poskytnúť národnostiam najmä kultúrnu a administratívnu autonómiu, aby sa národnosti nezačaly orientovať ku svojim pokrvným susedom. Neuvážili, že práve neposkytnutím tejto autonómie mali nemaďarské národnosti najviac príčin obracať sa ta, kde žili ich kmeňoví príslušníci vo vlastnom národnom štáte. Maďari si neuvedomovali dostatočne ani to, že usilovať sa o nacionálnu totalitu maďarskú s obyvateľstvom rečove, vývojove a národnostne rôznorodým je prinajmenej nereálnym podujatím, nepočítajúcim ani s jestvujúcimi silami ešte neúplne rozvinutých národnost-

ných skupín. Prílišné zdôrazňovanie jednoty a nedeliteľnosti štátu a nevyhnutnosti jedného politického národa, tvoreného z etnicky rôznorodých složíek (maďarská štátna idea), bolo totiž niečo úplne odlišného od súčasného úsilia Nemcov i Talianov o jednotný štát národný a mohlo vyznievať v skutočnosti iba ako ochrana proti úsiliu národnostných skupín, ktoré napokon nežiadaly od Maďarov nič viac, len čo dosiahli napr. krátko predtým Chorváti. Národnosti nemaly v tomto čase vôbec nijakých ašpirácií rozložiť Uhorsko na národnostné celky s vlastnou štátnou svrchovanosťou a tým ohroziť jednotu Uhorska. Národnostiam išlo len a len o uplatnenie zásady rovnoprávnosti jednotlivých národností, pričom spravodlivo priznávali v určitej miere prednostné postavenie Maďarov, ktorých síce bolo vtedy počtom menej, ako bolo dovedna Nemaďarov, mali však, treba znáť, určité nároky na vedenie v štáte. Keby toto právo nemaďarské národnosti neboly im chcely dobrovoľne priznať, mohly sa proti Maďarom postaviť na odpor. (Rumuni napr. nestávali sa na zjavný odpor ani proti vteleniu Sedmohradska do Uhorska.)

Rokovanie o národnostnom zákone v pléne snemu trvalo od 28. novembra do 1. decembra (v snemovni magnátov do 5. dec.), keď bola väčšinou snemu proti hlasom národnostných poslancov schválená osnova Deákova. Pri všeobecnej i podrobnej rozprave prehovorili v hojnom počte nielen maďarskí poslanci, ale aj poslanci národností, z nich predovšetkým

najviac zavážily prejavy poslanca Miletića a obsírna i obsažná reč A. I. Dobrianskeho, ktorá vyjadrovala náhľady severných Slovanov uhorských a riešenie národnostnej otázky v Uhorsku. Dobriansky vo svojom prejave usiloval sa v poslednej chvíli ešte priblížiť stanovisko národnostné ku stanovisku maďarskému v tom smysle, že upustil od požiadavky ohraničených národnostných území a uplatňoval miesto nej zásadu pomerného zastúpenia národností v samosprávnych ustanovizniach.

Výsledkom snemového rokovania i rozhodnutia neboly národnosti nijako prekvapené, hoci predsa len hodne mocným dojmom zapôsobily na ne stanoviská maďarských rečníkov i postoj maďarskej verejnej mienky, presvedčivo už zdôrazňujúcej základnú potrebu budúcej maďarskej politiky proti národnostiam smerom k totalitnému štátu Maďarov. Slováci v glosách, ktorými komentovali výsledky snemového rokovania, pripomínali najmä Dobrianskeho prejav, ktorý odvracal všetky neoprávnené obavy Maďarov, že národnosti usilujú sa o rozbitie Uhorska.

Na slovenskej strane odhlasovaním národnostného zákona najviac bol prekvapený azda Bobula, ktorý potom žiadal, aby Maďari poskytlí Slovákovi aspoň slovenské školy v takom počte, koľko maďarských škôl poskytol im Bachov režim, t. j. päť čisto- a šesť poloslovenských gymnázií. Bobula navrhoval okrem toho, aby slovenské mestá a dediny, spolky i jednotlivci obracali sa petíciami na vládu a žiadali ju

o poskytnutie rozličných výhod a ústupkov pre národnosti.

Vianoce na Slovensku r. 1868 byly smutnejšie ako v rokoch predchádzajúcich, najmä keď si uvedomovali naši vtedajší vodcovia situáciu, ktorá mala nasledovať po r. 1868. Po Novom roku 1869 J. M. Hurban rozhorčene a slovami vyvierajúcimi z raneného národného povedomia, ale málo uváženími vyjadril slovenské stanovisko k riešenému národnostnému problému. Ale jeho slová, ako aj snaha ostatných nemaďarských národností, po revízii sotva uzákonenej úpravy zanikly takmer bez ozveny. Hurbana za jeho prejav peštiansky porotný súd odsúdil a nálada, ktorá zavládla potom medzi Slovákmi, svedčila o ich predsavzatí opustiť Pešť a vrátiť sa na slovenskú pôdu, ale nie do pasivity, lež k intenzívnejšej práci za národ.

Po r. 1868 nasledovala síce ešte akási národnostná idyla, trvajúca niekoľko rokov, i tá prestala, keď postupne zomreli tvorcovia národnostného zákona Eötvös a Deák. Slováci stratili tiež niekoľkých svojich cenných ľudí, ktorí boli tvorcami lepších osudov národa v r. 1861—68: biskupa Št. *Moyseša* a pred ním K. *Kuzmányho*.

Národnostný zákon mohol pri všetkých svojich nedostatkoch, ktoré mal, zabezpečiť národnostiam predsa len určitý rozsah práv a nárokov pri účasti vo verejnej správe (župani mali byť podľa národnostného zákona aj Slováci), ale pretože tento zákon nemal, azda

úmyselne — národnosti tento nedostatok včas ani si nevšimli — imperatívnej povahy a preto ani trestných ustanovení, nebol ďalej ani základným, t. j. ústavným zákonom, ako žiadaly národnosti, mohli ho bez ťažkostí a následkov obchádzať najmä tí, čo jeho ustanovenie mali predovšetkým plniť — Maďari. Účinnosť jednotlivých ustanovení národnostného zákona zabíjala jednak neochota Maďarov plniť zákon, jednak i počiatočný odpor národností, prejavovaný proti tomuto zákonu, a konečne i samy litery zákona, ktoré na mnohých miestach dovoľovali dvojaký výklad ustanovení. A bolo len pochopiteľné, že maďarské úrady vysvetľovali zákon vždy v smysle pre Maďarov prajnom. Keď uhorské úrady a Maďari stratili i posledné zvyšky blahovoľnosti k národnostiam, stal sa národnostný zákon iba čírym dokladom, ktorým vedeli Maďari vždy proti opačným tvrdeniam dokazovať národnostiam i ostatnému svetu svoju dobrú vôľu, ochotu a veľkodušnosť v poskytovaní národnostných práv, ba čo viac, radi zdôrazňovali i to, že sú priekopníkmi nových spôsobov v národnostnom zákonodarstve.

Národnostný zákon mal byť podstatnou složkou a príspevkom úsilia o spravodlivé usporiadanie vnútorných pomerov národnostne tak pestrého uhorského štátu, v skutočnosti však svojím obsahom, a hlavne praktikovaním bol iba ďalším krokom Maďarov na ceste k jednotnému maďarskému štátu, v ktorom nemal byť nijaký iný národ, iba národ maďarský, vznikajúci postupným stmelovaním ústredného

maďarského jadra s okolnými národnosťami, najmä s pomocou usilovnej asimilácie.

Maďari nastúpili po r. 1868 nebezpečnú cestu za uskutočnením vidiny veľkého jednotného národného štátu maďarského, hoci rozvážnejší politici i učitelia maďarskí, ktorí sa zaoberali národnostným problémom, slovom i písomne vyjadrili svoje tušenia, že národnostná otázka v Uhorsku vyvolá v budúcnosti vášnivé polemiky a krvavé zápasy, ak nebude spravodlivo riešená. (Mocsáry, Fényes a iní.) Myšlienka maďarskej totality, zrodivšia sa vlastne už pred sto rokmi a prinášajúca v r. 1848/49 prvé ovocie, r. 1868 obnovením ústavných pomerov z r. 1848 začínala nadobúdať novú tvárnosť, logicky vyplývajúcu z predchádzajúceho vývinu maďarského nacionálneho života. Maďari ani r. 1848, ani neskoršie, a hlavne r. 1867/8, nepochopili svoje poslanie v strednej Európe a štvani jedným túžbou zabezpečiť slávu a veľkosť svätostefanskej koruny, jednak strachom pred možným svojím zánikom asimiláciou okolitými národmi, napínali všetky svoje sily a schopnosti, aby nedovolili rozdrobenie svätostefanskej koruny a aby asimilovali národy iné, od nich odlišné. Používali na to všetky možné prostriedky, a to tým ostrejšie a bezohľadnejšie, čím nemaďarské národy, i pri všetkej nepriazni a prekážkach, stavajúcich sa im do cesty plného rozvoja a národného života, viac preberaly sa k vlastnému životu vrstvami stále mocnejšími, dožadujúcimi sa časom znovu i práva politického uplatnenia.

Hoci Slováci po r. 1868 pokúsili sa o účasť v politickom živote Uhorska, Maďari im v tom zabránili a jediný slovenský poslanec — prvý od časov Štúrových — V. Pauliny-Tóth nemohol byť zvolený r. 1869 ani na vlastnom slovenskom území, ale medzi Slovákami dolnozemskými. Pauliny-Tóth, hoci bol vtedy význačným činiteľom v slovenskom národnom živote, nemohol za trojročného svojho poslancovania vykonať pre národ nič podstatného, okrem pozemkových návrhov 8 zákonov na riešenie dopravných a hospodárskych pomerov v Uhorsku.

Krížová cesta slovenského národa v Uhorsku začala sa v r. 1874/5 zrušením Matice slovenskej a slovenských stredných škôl. Uhorská vláda i nevďačný cisár podľali tým zdanlivo podstatné korene slovenského národného života. No Slováci neustali ani potom v pokusoch o účasť v politickom živote, a pri voľbách do snemu aj kandidovali. Ale všetky snahy o úspech boli márne, lebo sa trieštily na nepriateľských opatreniach uhorskej vlády a čiastočne i vlastnej nesvornosti. Predstaviteľ uh. vlády K. Tisza vyslovil sám už r. 1875 neodôvodnene a príliš predčasne slová, že slovenského národa niet. Tieto slová, hoci staly sa signálom Maďarstvu, aby nastúpilo do záverečného boja, ktorého víťazné zakončenie malo premeniť Tiszove slová na skutočnosť, nestaly sa predsa len skutočnosťou.

Slováci, pozbavení možnosti vyššieho vzdelania na svojich školách, podrobení maďarizačnému náporu, prejavujúcou sa asimiláciou vzdelanejších vrstiev národa, odchovaných na ma-

d'arských školách, hospodársky ponechaní bez podpory, prenasledovaní v národnom živote dovolenými i nedovolenými spôsobmi a prostriedkami, nesiahli ani v najťažších rokoch k úplnej pasivite, ale nakoľko pomery dovoľovali, organizovali rôzne ustanovizne s cieľom udržať národ pri živote a preniesť ho do lepšej budúcnosti. Turčiansky Sv. Martin stáva sa od r. 1870 plnším strediskom národného života, lebo tam sa tlačia v Kníhtlačiarskom úč. spolku slovenské knihy, tam sa vydávajú Národné noviny, tam vzniká spolok slovenských žien Živena a neskoršie aj Muzeálna slovenská spoločnosť, tam sa usporadujú každoročne augustové slávnosti ako náhrady za slovenský národný snem. No nie iba Turč. Sv. Martin svojou tradíciou udáva tón, ale aj iné slovenské mestá: Trnava so Spolkom sv. Vojtecha, Skalica, Modra, L. Sv. Mikuláš, Ružomberok, i Bratislava, a napokon znova i Pešť okrem Viedne i Prahy, kde všade sústreďujú sa slovenskí ľudia v malom počte, ale s pevnými odhodlaniami nedať národu zahynúť. V poslednom desaťročí predošlého storočia, práve keď Maďari oslavujú tisícročné jestvovanie uhorského štátu, ktorý ani pri všetkom úsilí nestal sa ešte národným štátom Maďarov, národnosti uhorskej preberajú sa k novej politickej aktivite a rozhodnú sa vzájomne spolupracovať v duchu zásad, ktoré sa uplatňovali už v r. 1861/8 a ktorých čelným uplatňovateľom bol okrem iných aj biskup Moyses. Táto obnovená aktivita, podopretá aj úsilím mládeže, prináša úspechy, ktoré upozornia

Maďarov na neodstránené nebezpečenstvo pre ich snahy po hegemonii v Uhorsku. Preto Maďari ešte ostrejšie začínajú postupovať proti národnostiam a pozbavujú ich aj možnosti základného vzdelávania v materinskej reči (apponiovské zákony). Volebné zápasy, ktoré sa končia čiastočnými úspechmi, černovská masakra, stále sa rozrastajúce upovedomovanie sa širokých vrstiev národa, vonkajšie posilňujúce vplyvy, záujem cudziny o osud Slovákov a mnohé iné skutočnosti spôsobujú, že existencia slovenského národa ani vo veľkom nebezpečenstve vnútornom so strany Maďarov nie je už len vecou hŕstky osamelých národovcov, zápasiacich neoblomne a s príkladnou obetavosťou pre národ, ale vecou celého vzdelaného sveta, ochotného v danej chvíli aj pomôcť. I keď slovenskí vodcovia nevedia, ako sa pomery európske zauzlené a ku konfliktu spejúce vyvinú, sú presvedčení, že v Uhorsku musí nastať zmena, ktorá prinesie uspokojuvú riešenie národnostnej otázky.

Slovenská aktivita z konca 19. a z poč. 20. storočia pripravila z vlastných duchovných a hmotných zdrojov takú situáciu, ktorá neklamne svedčila o nemožnosti zániku národa, Maďarmi pozbavovaného najrozličnejším spôsobom možnosti uplatniť sa primeraným spôsobom v Uhorsku. Dôležité bolo najmä, že Slováci mali v Spojených štátoch severoamerických stále mohutnejúcu skupinu pokrvných bratov, ktorí vo vhodnej chvíli mohli podstatne zasiahnuť do ich osudov a hovoriť za nich.

Za svetovej vojny mohli Slováci zachovať jedine možnú taktiku: vyčkávaciú. Koncom svetovej vojny prehovorili zahraniční Slováci a zasiahli do domácich osudov našich výdatne, a čo je pozoruhodné, práve na podklade programu, ktorý môžeme v istom smysle pokladať za obnovu programu memorandového z r. 1861, lebo Pittsburghská dohoda svojím obsahom zrejme vyplýva z martinského Memoranda. Hoci Slováci 30. októbra 1918 nevstupovali do brán nového života ani s programom martinského Memoranda, ani s požiadavkami Pittsburghskej dohody, staly sa obidva tieto programy programom slovenského národného hnutia, reprezentovaného Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou. V ich znamení prežívala podstatná časť národa svoje osudy od r. 1918 až do r. 1938/9.

Národu slovenskému dal Boh v znamení oboch programov prežiť v minulosti mnoho ťažkých chvíľ, ale dal mu dožiť sa aj toho, že požiadavky programov z časov memorandových i zo svetovej vojny v úplnej miere sa uskutočnily, a nám nezostáva iné, len zdôrazniť, že už v minulosti slovenskej prejavovala sa silná túžba po samostatnom vedení osudov nášho národa, a že nezvíťazila maďarská štátna idea, ale myšlienka, ktorú zastupovali Slováci a ostatné národnosti, myšlienka rovnoprávnosti národnej a právo samourčovacie, v znamení ktorého dosiahli Slováci r. 1918 čiastočnej a r. 1939 úplnej samostatnosti národnej.

Fr. Bokes.

O B S A H:

Koniec absolutizmu. Októbrový diplom, napísal <i>D. Rapant</i>	3
Memorandum slovenského národa z r. 1861 a jeho osud, napísal <i>Fr. Hrušovský</i> . .	23
Od Memoranda k Pittsburgskej dohode a štátnej samostatnosti, napísal <i>Fr. Bokes</i>	51

Túto knižku,
ktorá obsahuje príspevky
Dr. DANIELA RAPANTA,
Dr. FRANTIŠKA HRUŠOVSKÉHO
a Dr. FRANTIŠKA BOKESA,
pod názvom
OSUDY MEMORANDA
(1861—1941)
v grafickej úprave
Dr. JOZEFA CINCÍKA
vydala
MATICA SLOVENSKÁ
a vytlačila ju
NOVÁ KNÍHTLAČIAREŇ
v Turčianskom Sv. Martine
r. 1941.